

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

**на тему: ВПЛИВ СТИЛЮ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА РОЗВИТОК
ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ ПІДЛІТКІВ**

Виконала: студентка II курсу,
групи 8.0539-1з
спеціальності: 053 Психологія
освітньої програми: 053 Психологія
Вагіна Людмила Валеріївна
Керівник: к.психол.н., доцент кафедри
психології Грандт В.В.
Рецензент: к.псих.н., доцент кафедри
психології Грединарова О.М.

Запоріжжя
2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології

Кафедра психології

Рівень вищої освіти магістр

Спеціальність 053- «Психологія»

Освітня програма Психологія

Спеціалізація – Психотерапія і консультування

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

« _____ » _____ 20 ____ року

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ (СТУДЕНТОВІ)

Вагіній Людмилі Валеріївни

1. Тема роботи (проекту) Вплив стилю сімейного виховання на розвиток творчого мислення підлітків

керівник роботи Грандт В.В., к.психол.н., доцент,

затверджені наказом ЗНУ від «14» липня 2020 року № 4031-с

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) на основі аналізу літературних джерел уточнити суть самостійної роботи студентів, встановити її специфіку як чинника розвитку пізнавальної діяльності студентів; виявити теоретичні засади організації навчальної діяльності студентів, визначити роль діяльнісної теорії в організації самостійної роботи та в опануванні студентами методами самостійної пізнавальної діяльності; здійснити аналіз практики організації самостійної навчальної діяльності студентів в досвіді закладу вищої освіти; розробити та апробувати психолого-педагогічну програму розвитку самостійної пізнавальної діяльності студентів.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

6 рисунків, 1 таблиця.

6 Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвища, ініціали та посада Консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Грандт В.В., к.психол.н., доцент		
Розділ 1	Грандт В.В., к.психол.н., доцент		
Розділ 2	Грандт В.В., к.психол.н., доцент		
Висновки	Грандт В.В., к.психол.н., доцент		

7 Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень-лютий 2020 р.	Виконано
2	Написання вступу	березень 2020 р.	Виконано
3	Написання першого розділу	квітень-травень 2020 р.	Виконано
4	Написання другого розділу	вересень-листопад 2020 р.	Виконано
5	Написання висновків	листопад 2020 р.	Виконано
6	Оформлення списку джерел	листопад 2020 р.	Виконано
7	Проходження передзахисту	грудень 2020 р.	Виконано
8	Проходження нормоконтролю	грудень 2020 р.	Виконано

Студент _____ Л.В.Вагіна

Керівник роботи _____ В.В.Грандт

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 75 сторінки, 6 рисунків, 1 таблиця, 2 додатки, 71 джерело.

Об'єкт дослідження – творче мислення підлітків.

Предмет дослідження – особливості впливу сімейного виховання на розвиток творчого мислення підлітків.

Мета роботи – теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити особливості впливу сімейного виховання на розвиток творчого мислення підлітків.

Гіпотеза дослідження: вважаємо, що розвиток творчого мислення підлітків зумовлений певним стилем сімейного виховання.

Методи дослідження: теоретичні: теоретико-методологічний аналіз, класифікація та систематизація наукових джерел, порівняння й узагальнення даних досліджень; емпіричні: тестування, анкетування, опитування, аналіз продуктів творчої діяльності підлітків.

Наукова новизна полягає у визначенні певних стилів сімейного виховання, які позитивно впливають на розвиток творчого мислення підлітків і сприяють розвитку творчих здібностей.

Галузь використання: навчально-виховні заклади, позашкільні навчальні заклади для дітей, загальноосвітні школи.

КРЕАТИВНІСТЬ, ТВОРЧІСТЬ, ТВОРЧІ ЗДІБНОСТІ, ПІДЛІТКОВИЙ ВІК, ДИТЯЧА ТВОРЧІСТЬ, СІМ'Я, СІМЕЙНЕ ВИХОВАННЯ, СТИЛІ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ.

SUMMARY

Vagina L. V. The influence of family education style on the manifestation of adolescents' creative thinking

Master's qualification work: 75 pages, 6 figures, 1 table, 2 appendices, 71 source. The object of research is the creative thinking of adolescents.

The subject of research is the peculiarities of the influence of family upbringing on the development of creative thinking of adolescents.

The purpose of the work is to theoretically substantiate and experimentally investigate the features of the influence of family education on the development of creative thinking of adolescents.

Research hypothesis: we believe that the development of creative thinking of adolescents is due to a certain style of family upbringing.

Research methods: theoretical: theoretical and methodological analysis, classification and systematization of scientific sources, comparison and generalization of research data; empirical: testing, questionnaires, surveys, analysis of products of creative activity of adolescents.

The scientific novelty is to identify certain styles of family upbringing that have a positive effect on the development of creative thinking of adolescents and promote the development of creative abilities.

Field of use: educational institutions, out-of-school educational institutions for children, secondary schools.

CREATIVITY, CREATIVITY, CREATIVITY, ADOLESCENCE, CHILDREN'S CREATIVITY, FAMILY, FAMILY EDUCATION, STYLES OF FAMILY EDUCATION.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ I. ТВОРЧЕ МИСЛЕННЯ ПІДЛІТКІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ.....	9
1.1. Загальна характеристика поняття «творчість» і «мислення».....	9
1.2. Особливості творчого мислення.....	21
1.3. Аналіз чинників, що впливають на розвиток творчого мислення.....	27
1.4. Стиль сімейного виховання, як чинник розвитку творчого мислення підлітків.....	34
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СТИЛЮ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА ТВОРЧЕ МИСЛЕННЯ ПІДЛІТКІВ.....	42
2.1. Організація та методи дослідження.....	42
2.2. Інтерпретація та аналіз результатів дослідження.....	57
ВИСНОВКИ.....	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	70
ДОДАТКИ.....	76

ВСТУП

Актуальність дослідження. Розвиток сучасного суспільства створює нові умови життєдіяльності, які вимагають поєднання досвіду та знань з практичним застосуванням. Зараз у будь якій країні потрібні люди, які здатні приймати нестандартні рішення, вміють творчо мислити, опановувати свої емоції. Творче мислення допомагає створювати нові ідеї, які стають важливими для сучасного суспільства, особливо враховуючи інформаційне перевантаження. Розвиток та стимулювання творчого мислення є важливим фактором функціонування повноцінної особистості.

Дослідженням творчого мислення переважно займаються у сфері психології творчості. Проблемою виявлення творчого мислення займалися багато як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Серед них І. В. Воронюк, Н. М. Макаренко, Л. А. Мойсеєнко, В. О. Моляко, В. В. Рагозіна та інші [39]. За словами Л. А. Мойсеєнко, мислення є предметом дослідження багатьох наук: філософії, соціології, логіки, фізіології, кібернетики, психології, педагогіки тощо, проте специфіка його психологічного вивчення полягає в тому, що психологія вивчає процес мислення конкретної людини і охоплює своїм аналізом той його бік, від якого абстрагуються теорія пізнання й логіка.

Раніше розвиток мислення підлітків був більш спрямований на реалізацію задумів інших ніж до самостійної постановки проблеми та новизни. На сьогодні, важливою складовою розвитку творчого мислення є можливість проявляти себе, опановувати нові ідеї та нестандартні рішення. Важливим чинником є стиль сімейного виховання, який може або спонукати або навпаки пригнічувати творче мислення підлітків. З кожним новим поколінням виникають нові труднощі і проблемні ситуації, які потребують дослідження і вивчення, пошуку свіжих рішень.

Актуальність цієї проблеми та її недостатній аналіз спонукали мене обрати темою науково-дослідницької роботи «Вплив стилю сімейного виховання на розвиток творчого мислення підлітків».

Об'єктом дослідження є творче мислення.

Предмет дослідження – особливості впливу сімейного виховання на розвиток творчого мислення підлітків.

Мета роботи – виявити особливості впливу сімейного виховання на розвиток творчого мислення підлітків.

Наукова гіпотеза ґрунтувалася на припущенні, що розвиток творчого мислення підлітків зумовлений певним стилем сімейного виховання.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань використовувався комплекс емпіричних методів дослідження: порівняння, теоретичний аналіз, узагальнення наукових джерел з проблеми дослідження, анкетування, тестування (1.Торшина К.А. / Современные исследования проблемы креативности в зарубежной психологии / Вопросы психологии, 1998, №4; Туник Е.Е. / Диагностика креативности. Тест Е. Торренса: Методическое руководство. – СПб.: «ИМАТОН», 1998. – 171с.; 3. Туник Е. Е. / Лучшие тесты на креативность. Диагностика творческого мышления. – СПб.: «Питер», 2013. – 320с.; 4. «Опитувальник батьківського ставлення» А.Я. Варги, В.В. Століна, також на цьому етапі підлітки відповідали на питання опитувальника «Поведінка батьків і ставлення підлітків до них» (ADOR - скорочено, підлітки про батьків). А також опитування, аналіз Для доведення гіпотези та досягнення мети нами були поставлені наступні завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз психологічної літератури з вивчення творчого мислення.

2. Розглянути загальну характеристику стилів сімейного виховання, як чинника розвитку творчого мислення.

3. Провести діагностику творчого мислення підлітків і стилю сімейного виховання.

4. Встановити зв'язок між стилем сімейного виховання та розвитком творчого мислення підлітків.

продуктів творчої діяльності підлітків.

Перелік публікацій автора за темою дослідження: «Аналіз чинників розвитку творчого мислення підлітків», IV Всеукраїнська науково-практична конференція «Інтеграційні можливості сучасної психології та шляхи її розвитку».

Наукова новизна полягає у визначенні певних стилів сімейного виховання, які позитивно впливають на розвиток творчого мислення підлітків і сприяють розвитку творчих здібностей.

Практичне значення. Результатами дослідження можуть користуватись батьки, класні керівники, практичні психологи та соціальні педагоги, а також при написанні наукових робіт із психології, педагогіки та суміжних дисциплін.

Структура кваліфікаційної роботи магістра: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел з 71 найменування, 2 додатка на 10 сторінках. Загальний обсяг основного тексту – 75 сторінок. Робота містить 1 таблицю, 6 рисунків.

РОЗДІЛ I

ТВОРЧЕ МИСЛЕННЯ ПІДЛІТКІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ

1.1. Загальна характеристика поняття «творче мислення»

У сучасному суспільстві, підлітки щодня мають вільний доступ до різноманітної інформації, яку не тільки не потрібно переробляти, а й шукати творчий підхід. Нинішній світ розвивається і зростають вимоги до особистості в творчому плані. Виникають протиріччя між доступністю інформації і зростаючими вимогами суспільства до особистості як творчої одиниці.

Саме у підлітковому віці для розвитку творчого мислення є всі підстави, підлітки мають потребу у новизні, вони відкриті до усього нового, з легкістю змінюють свою точку зору, шукають нові засоби вирішення проблем, при цьому вони захоплені власними діями і не втрачають до них інтерес. У кожного підлітка, на певному етапі, виникає потреба у самовираженні. Вони щодня знаходяться в процесі пошуку, себе, можливості самовираження, свого стилю та місці у соціумі, цей пошук є своєрідним стимулом для знаходження нових шляхів вирішення проблем, при цьому розкриваючи потенціал їх творчого мислення.

Спочатку необхідно дати визначення поняттям «творчість» і «мислення». Ще здавна вчені займалися питанням походження творчих здібностей та намагались збагнути сутність творчості. Спочатку творчі продукти вивчали не через наукові праці психологів, а у дослідженнях мистецтвознавців, літераторів, істориків, аналізувались їх щоденники, листи та рукописи. Саме в цей період творчість вважалась унікальним феноменом, який був притаманний лише обраним. Проте з розвитком психологічної науки, різних концепцій, теорій та

розуміння природи творчості дослідники прийшли до висновку, що творчий потенціал властивий кожному.

Психологія творчості, почала своє становлення на рубежі XIX - XX століть, вже в середині XX століття вона мала гостру потребу у самовираженні суспільства. З'явилася яскраво виражена потреба в управлінні творчою діяльністю, починаючи з науки та техніки. Виникла необхідність підтримувати та мотивувати творчих працівників, підбирати кадри, стимулювати творчу діяльність, розвивати творчі колективи.

Творчість може виявлятися у повсякденному житті, в процесі вирішення завдань, у спілкуванні, звичайному розумовому процесі. Вона виражена як у великих і яскравих талантах і їх досягненнях, так і у більш скромних і малопомітних результатах. Проте сутність творчого процесу залишається однаковою для всіх. Різниця полягає в матеріалі творчості, мірі його проявлення, масштабах досягнень, їх важливості для інших [2].

Аналізуючи психолого-педагогічну літературу з питань дослідження творчості, можна дійти висновку, що немає єдиної теорії, розуміння та інтерпретації понять у цій галузі. Дослідженням проблем творчості займалися багато вітчизняних та зарубіжних науковців, такі як Д. Богоявленська, Дж. Гілфорд, В. Дружинін, Є. Ільїна, В. Кремень, С. Меднік, В. Моляко, О. Музика, Я. Пономарьов, С. Рубінштейн, Р. Стернберг, Ю. Трофімов, Р. Шмідт, В. Юркевич та ін [49].

Одним із перших, хто виділив поняття творчості був давньогрецький філософ Платон. *Творчість* – це діяльність особистості, яка спрямована на створення нових, невідомих раніше цінностей (витвори мистецтва, наукові та інженерно-технологічні відкриття, інновації). Закономірними компонентами творчості є фантазія, уява, психічний зміст якої виявляється у створенні образу кінцевого продукту (результату творчості). В психології творчість вивчається головним чином у двох аспектах: як психологічний процес творення нового і як сукупність властивостей особистості, які забезпечують її включеність у цей процес [3].

С.Л. Рубінштейн розкриває поняття творчість як діяльність, що творить «...щось нове, оригінальне, що до того ж входить не тільки в історію розвитку самого творця але і в історію розвитку науки, мистецтва і т. і.» [29, 482].

К.Роджерс, після того, як провів аналіз феномену творчості, писав: «Я розумію під творчим процесом створення за допомогою дії нового продукту, що росте, з одного боку, з унікальності індивіда, а з іншого - обумовленого матеріалом, подіями, людьми і обставинами життя» [28, 411].

Винахідник Томас Едісон так визначив процес творчості: «Винахід — це 99% поту і 1% натхнення». Я. А. Пономарьов розділив поняття творчості в широкому і вузькому сенсі (широкий зміст він називає «прямим», вузький - «загальноприйнятим»). «Творчість - у прямому сенсі - є творення нового. У такому значенні творчість можна застосовувати до всіх процесів життя, бо життя – це ряд безперервних змін, це і є продуктом творчих сил. У загальноприйнятому сенсі творчість – обмежений термін для визначення психічного акту, що проявляється у втіленні, відтворенні або комбінації нових форм у різноманітних областях».

Саме Я. Пономарьов запропонував найбільш цілісну концепцію творчості. Він відмічав, що творча особистість бачить побічні наслідки, що відображає творіння нового, в той час, нетворча особистість – бачить лише результати досягнення мети, не акцентуючи увагу на її новизні. Цей науковець виділив певну низку перцептивних, інтелектуальних і характерологічних особливостей, якими володіють творчі особистості [8].

В. Дружинін має інший підхід до вивчення проблем творчості. Він виділяє три найбільш загальні творчі здатності, ґрунтуючись на досвіді особистості (набуття, застосування, перетворення): 1) здатність до навчання – здатність до набуття знань; 2) інтелект – здатність до застосування досвіду; 3) креативність – здатність до перетворенню досвіду [5].

Дослідники у галузі творчості зосереджують увагу на таких якостях, які притаманні творчій особистості, як: 1) незалежність мислення; 2) відкритість

розуму; 3) висока толерантність до невизначених і нерозв'язаних ситуацій; 4) розвинуте естетичне почуття [3, 4, 8].

В. Дружинін ще додав до цього списку: 1) впевненість у собі; 2) адекватність оцінки себе і оточуючих; 3) високу активність; 4) орієнтацію на позитив; 5) активне використання інтуїції; 6) переважання «почуттів» над «розумом» [18].

За допомогою творчості особистість має змогу реалізувати себе, кожному потрібна мужність, впевненість, віра в себе та свою справу, щоб цілковито проявити себе у творчості. Творча особистість - це людина, яка має високий рівень знань і вміє відкинути звичайне, стереотипне. Для творчої особистості потреба в творчості є нагальною й неодмінною.

Творчість можна вивчати як ігрову діяльність, коли є можливість створювати щось нове, наприклад у поєднанні різних речей незвичним чином. Важливим чинником до творчості є мотивація. Вважається, що здібності до творчості є у тих, хто готовий використовувати ресурси, необхідні для цього. Творчість є одним із видів захопленості, те що дає можливість відчувати радість і щастя.

Спосіб життя творчої людини – незвичайний, її зв'язок з навколишнім світом і людьми багатий і різноманітний, вона інакше сприймає всі явища дійсності. В психології такий стиль називають творчим стилем діяльності або творчою активністю.

Виділяють дві групи підходів до визначення суті творчості:

- 1) підходи, які спрямовані на пошук джерел;
- 2) підходи, спрямовані на самий процес.

Кожна з цих груп включає в себе кілька підходів, властивих тому чи іншому науковому напрямку в психології. Ці напрямки мають свої уявлення, щодо сутності поняття та процесу творчості [1, 15].

1. Підходи, спрямовані на пошук джерел творчості:

Психоаналітичний підхід. Відповідно до цього підходу, творчість є результатом внутрішньо особистісних конфліктів. З. Фрейд описує творчу дію

як результат заміни енергії лібідо. Творчий продукт - це результат непрямого вираження сексуальної та агресивної енергії, яка не мала можливості вийти більш прямим шляхом. А. Адлер зміщує фокус уваги з сексуальної сфери на соціальну, він вважає творчість своєрідним методом компенсації комплексу неповноцінності [37]. К. Юнг у феномені творчості бачив прояв архетипів колективного несвідомого, які проходили крізь призму індивідуального досвіду і сприйняття самого творця. Психоаналітичний підхід та його послідовники, першими акцентували увагу на значимості проблеми мотивації та важливості несвідомого в мисленні.

Гуманістичний підхід. Представниками гуманістичного підходу є Г. Олпорт та А. Маслоу, вони вважали, що першим джерелом творчості – є мотив особистісного зростання. За Маслоу - це потреба в самоактуалізації, багато вільної реалізації своїх здібностей і життєвих можливостей. Гуманістична психологія вважає, що творчість з'являється тоді, коли відсутні внутрішньо особистісні конфлікти. За допомогою творчості відбувається реалізація природного творчого потенціалу, проте лише в разі знищення внутрішніх бар'єрів і зовнішніх перешкод.

Психометричний підхід. Дж. Гілфорд вважає, що природний творчий потенціал людини визначається на генетичному рівні і це можна виміряти за допомогою стандартних тестів. Під творчим процесом від розуміє взаємодію двох різних типів мислення: дивергентного і конвергентного. Він один із перших, хто почав вивчати креативність, як здатність відступати від стереотипних способів мислення.

2. Підходи, спрямовані на процес:

Асоціаністський підхід. Представники цього підходу, вважають, що творчість індивіда є підсумком його можливості знаходити певні асоціації в процесі пошуку рішення проблеми. За словами С. Медніка, креативність складається в «формуванні асоціативних елементів в нові комбінації, які або відповідають зазначеним вимогам або корисні з тієї чи іншої точки зору. Чим

більше віддалені один від одного елементи, що входять до нової комбінації, тим більш креативним є процес отримання рішення» [14, 192].

Гештальтпсихологія стверджує, що творчий процес характеризується не логічними, покроковими діями, а скоріше структуванням цілісної ситуації. Креативність веде до діяльності мислення, по послідовному переструктуруванню ситуації, яка триває аж до знаходження важливого за ситуацією гештальта, цей процес отримав назву «інсайт», або «осаяння» [29].

Не дивлячись на те, що розглянуті підходи є змістовними і включають в себе наукові спостереження, відкриття та узагальнення, вони не повністю охоплюють проблему творчості.

Спираючись на думку В. Моляко, можна дійти висновку, що на даний момент у вчених, стійкий інтерес до проведення досліджень з психології творчості лишається актуальним. На підставі того, що загальні тенденції розвитку людства, як в нашій країні так і за кордоном, вимагають від особистості не тільки теоретичних знань та вмінь, а й необхідності творчого підходу для успішного вирішення завдання та проблем, з якими особистість стикається кожен день.

Науковець наголошує, що раніше інтерес вчених завжди охоплював такі поняття як: процес творчості, творчу особистість, індивідуальну та колективну творчість, навчання творчості, стимулювання творчої активності та продукти творчої діяльності. Однак останнім часом, з'являються нові аспекти дослідження творчості, такі як організація творчого процесу, пошук нових методів та прийомів для стимулювання творчої діяльності, використання комп'ютерів у творчій діяльності та можливість творчого самовираження в ускладнених умовах [39].

Відомий французький філософ та математик Рене Декарт казав: «Я мислю, а отже я існую». З точки зору психології, як науки, процес людського мислення впродовж багатьох років викликав інтерес у дослідників. Мислення і досі є актуальним питанням для вивчення, особливо у період стрімкого технічного прогресу, завдяки чому розумова діяльність особистості змінюється.

Необхідно знаходити відповіді на питання, як повинна мислити особистість у сучасних умовах, як це можна визначити та чи можна це змінити та покращити.

Мислення – це психічний процес самостійного пошуку й відкриття суттєво нового, процес опосередкування та узагальнення відображення дійсності під час її аналізу й синтезу, що виникає на основі практичної діяльності й досвіду [5, 12].

Видатний психолог О. М. Леонтьєв дає таке визначення поняттю «мислення» – це процес відображення об'єктивної реальності, що становить вищий рівень людського пізнання. Ключовими у розумовій діяльності О. М. Леонтьєв вважає дії, які підлаштовані під певну мету [33].

На думку С. Л. Рубінштейна, правильним є положення де мислення розглядається як процес, він припускає, що мислення розуміється «як діяльність» суб'єкта, яка взаємодіє з об'єктивним світом. Саме тому, мислення є процесом, бо це безперервна взаємодія особистості з об'єктом. Вивчення процесуального ходу і складу розумової діяльності людини як її суб'єкта - і є процесом вивчення мислення [49].

Процес мислення складається з декількох етапів: початок, середина і завершення. Мислення – це прояв активності суб'єкта, воно спрямовано на відображення зовнішнього світу і на вираження його певної активності. Воно є завжди суб'єктивним, навіть коли адекватно і чесно відображає зовнішній світ.

Мислення часто має вигляд діяльності, в процесі якої, вирішуються певні завдання, вони можуть належати до сфери природи, громадського життя, до самої особистості, її мислення. Зазвичай, завдання виникають в процесі виконання певної діяльності або створюються навмисно: наприклад завдання в процесі навчання або гри. В будь-якому випадку, завдання є об'єктом і предметом розумової діяльності особистості. Кожне завдання має певну структуру, одним з параметрів якої є складність. Через особливості структури завдання впливають на процес їх вирішення [34].

В процесі вирішення завдань виділяються чотири стадії: підготовка, дозрівання вирішення, натхнення, перевірка вирішення [24]. Відображення про

чотири стадійність будь-якої розумової діяльності, є своєрідною відповіддю про те, як розгортається процес мислення [34].

Грузинський філософ і психолог Д. М. Узнадзе, в своїй теорії установки припускає, що процес мислення не може протікати абсолютно незалежно від установок суб'єкта. Кожна дія, ґрунтується на відповідній установці, яка виникла від потреби, в кожному окремому випадку у суб'єкта виникає питання, як і уявлення про можливість вирішення певного завдання. В результаті чого, в особистості з'являється абсолютно конкретна, визначена установка. Далі кожен окремий акт мислення виникає на основі цієї установки і представляє окремий випадок для його реалізації [62].

Мислення має певні особливості:

- мислення завжди виражається в опосередкованому характері. Аналізуючи зв'язки і відносини між предметами і явищами в світі, людина спирається не тільки на відчуття, а й на досвід минулого, що вже є у його пам'яті.

- ці зв'язки, як правило, приховані, їх не можна сприймати буквально. Для їх виявлення, необхідно задіяти розумові операції – порівнювати та зіставляти факти, проаналізувати їх, узагальнити, потім зробити висновки. Мислення є відображенням відносин і закономірних зв'язків, які є між предметами і явищами навколишнього світу.

- мислення має узагальнений характер відображення. Узагальненість проявляється в тому, що матеріалом і продуктом мислення виступають загальні форми знання, такі як - закономірності, принципи, теореми, правила. Через мислення людина пізнає істотні ознаки, які виявляються спільними для споріднених предметів і осмислює їх керуючись поняттями.

Також мислення нерозривно пов'язано з мовою, яка є способом формування і існування думки, оскільки через слова закріплюється пізнавальний досвід, який людина може використовувати за потребою. Думки виникають і знаходять розвиток у словах, а вдало підібрані слова вдосконалюють і влучно доповнюють думки. Л. Виготський наголошував на

тому, що слово не тільки називає предмет, а й обов'язково характеризує явище або предмет, одночасно є і актом мовлення і мислення [18].

В житті людини мислення дає можливість наукового пізнання світу, передбачати та прогнозування розвиток подій, використовувати закономірності дійсності з практичного боку, ставити їх за для своїх потреб та інтересів. Як казав відомий французький філософ Альберт Камю «Мислення – це нове створення світу».

Філософи стверджують, що мислення це процес зумовлений суспільними потребами, під час розвитку якого, його якість може змінюватись. Сенека прогнозував: «Прийде час, коли нащадки наші будуть дивуватися, що ми не знали того, що так очевидно» [15, 34].

Розрізняють такі форми мислення як міркування, умовиводи, судження та поняття. Міркування – це ряд пов'язаних між собою суджень, направлених на те, щоб з'ясувати істинність якоїсь думки, довести її або навпаки заперечити. Доведення теореми є прикладом міркування. У міркуванні з одних суджень шляхом умовиводів виводяться нові.

Умовиводом називають таку форму мислення, в процесі якого з одного або кількох суджень виводиться нове. Відповідно до цієї форми мислення, нові знання будуються на основі наявних. В свою чергу, умовиводи бувають індуктивні, дедуктивні і за аналогією.

Судження – це форма мисленнєвого відображення, вона полягає в запереченні або ствердженні фактів, зв'язку між предметами та явищами. Судження – це мисленнєвий акт, який відображає зв'язки і відношення речей. Кожне судження складається з суб'єкту і предикату. Суб'єктом виступає предмет судження, про який йдеться і який відображається в свідомості. Предикат – це відображення тих відносин, ознак, властивостей, які ми стверджуємо. Судження бувають одиничними, частковими, загальними, простими і складними, ствердними і заперечними.

Дані, які отримуються в процесі мислення, фіксуються в поняттях. Поняття – це форма мислення, за допомогою якої пізнається сутність предметів

та явищ дійсності, узагальнюються їх істотні ознаки. Поняття поділяються на загальні та одиничні, конкретні та абстрактні [1, 362].

В психології існують декілька умовних класифікацій видів мислення, за різними підставами.

Класифікація за формою існування:

Наочно-дійове або конкретно-дійове мислення. Це форма мислення, яка маніпулює предметної сферою, характерна для дітей з народження і до 1,5 років. У дитячій психології, першим кроком до пізнання свого оточення є наочно-дійове мислення. Це вид мислення, який спирається на безпосереднє сприйняття предметів в процесі взаємодії з ними. Це мислення є найбільш елементарним що виникає в процесі практичної діяльності, проте воно є основою для формування більш складних видів мислення. Основною успіху при цьому є правильні дії з відповідними предметами. Такий вид мислення властивий як для людей так і для вищих тварин, свого часу його вивчали І. П. Павлов [45], В. Келер [25], Н. М. Ладигіна-Котс [29] та ін.

Наочно-образне мислення. Один із видів мислення, яке формується у віці від 1,5 - до 7 років. Воно пов'язано з певними ситуаціями і змінами в них, за допомогою цього мислення найбільш повно відтворюється характеристика предметів. Може бути одночасне бачення предметів з різних точок зору. Важливою особливістю наочно-образного мислення є встановлення раніше незвичних, «неймовірних» поєднань предметів та їх властивостей. Враховуючи ці якості, цей вид мислення, практично неможливо відрізнити від уяви. Спираючись на уявлення та образи, іноді цей вид мислення ще називають логічно-знаковим [31].

Абстрактне або понятійне мислення, це мислення абстракціями - категоріями, яких немає в природі, починає формуватися з 7 років. Цей вид мислення супроводжується мовленням. Вважається, що у тварин немає абстрактного мислення. Найбільш високий рівень цього мислення відзначається у науковців.

Класифікація за характером розумової діяльності включає в себе:

Теоретичне мислення, це мислення за допомогою якого відбувається теоретичне освоєння дійсності та відтворення її у поняттях. Як правило, теоретичне мислення має на меті побудову узагальненого і усвідомленого образу світу. Цей вид мислення вивчається в повній мірі в психології наукової творчості [58]. В ньому є дві форми: дискурсивне (від лат. *discursus* – міркування, досвід, аргумент) та інтуїтивне мислення.

Практичне мислення – коли назва говорить сама за себе, це мислення на основі думок і висновків, в основі яких є досвід вирішення практичних завдань. Якщо порівнювати його з теоретичним мисленням, цей вид є засобом розв'язання конкретних завдань та має на меті внесення якихось дій у дійсність. Цей вид мислення може мати характер технічного чи оперативного мислення. Б.М. Теплов багато уваги приділив вивченню саме практичного мислення [56].

Зарубіжні дослідники Г.Ліндсей, К.С.Халл, Р.Ф.Томпсон за *ступенем оригінальності* виділяють творче і критичне мислення. **Творче**, або продуктивне **мислення**, може бути як наочно-образним так і словесно-логічним, як дискурсивним так і інтуїтивним, як теоретичним так і практичним. Тобто, цей вид мислення є головним засобом творчості, продуктом для якого є принципово новий або вдосконалений образ того чи іншого аспекту дійсності [37].

Критичне або репродуктивне **мислення** це здатність особистості ставити під сумнів інформацію, яка до неї надходить, навіть якщо це її власні думки. Це своєрідна перевірка запропонованих рішень для того, щоб визначити сфери їх подальшого застосування. Цей вид мислення спрямований виявляти недоліки і дефекти. Д. Халперн у своїх працях використовує поняття «критичне мислення» як протилежне до автоматичного, некерованого [37].

Американський психолог Дж. Брунер поділяє мислення на розповідне і парадигматичне [5]. **Парадигматичне мислення** найчастіше використовується у математичній системі опису і пояснень. За допомогою цього виду мислення

встановлюються, конкретизуються і пов'язуються певні правила, які в подальшому створюють системи.

Розповідне мислення, виходячи із назви, пов'язується з намірами, діями і наслідками вчинків особистості. Розповідний спосіб мислення зазвичай локалізований у часі.

Кожен з вищезазначених видів мислення реалізується за допомогою певних психологічних механізмів – складників процесу мислення.

Р. Нісбетт, К. Пенг, І. Чой, А. Норензаян дослідили, що різні культури мають різні стилі мислення, відобразивши істотні відмінності між представниками Східної Азії та Заходу. Для мешканців Східної Азії властивий тип мислення холістичного характеру, тобто коли об'єкт і контекст сприймається як єдине ціле. Вони мало використовують категорії і логіку, активізують «діалектичне» мислення. Західні люди ж навпаки аполітичні, їх цікавить конкретний об'єкт і категорія, до яких його можна віднести. Досліджуючи поведінку об'єкта, вони спираються на правила [23].

В ХХ столітті науковці які займаються вивченням психофізіології, виділили типи мислення, які залежать від домінування півкуль головного мозку. Виконуючі певні функції організму переважає або права або ліва півкуля головного мозку. Це явище має назву функціональна асиметрія головного мозку, оскільки анатомічно півкулі є абсолютно однаковими. За словами В. С. Ротенберга, в процесі багатьох експериментів, було виявлено, що відповідно до функцій лівої і правої півкуль, існують два типи мислення: лівопівкульове і правопівкульове [20]. Лівопівкульове мислення за допомогою вербальної або невербальної інформації, створює контекст, який майже в однаковій мірі розуміється різними людьми. Головною відмінністю правопівкульового мислення від лівопівкульового є швидке встановлення зв'язків між явищами та предметами. Ці обидва типи мислення є протилежністю один одному враховуючи принцип організації зв'язків між елементами. Доведено, що в процесі творчої діяльності вирішальне значення відіграє правопівкульового мислення, яке створює образний контекст.

Взаємозв'язок між різними видами мислення недостатньо вивчений. Проте якщо узагальнити думки багатьох дослідників, терміном «мислення» позначають досить різноманітні процеси.

В процесі подальшого дослідження мислення, цікавим є вивчення саме творчого мислення, як одного з найбільш перспективних і цікавих у підлітковому віці.

1.2. Особливості творчого мислення

Творчість і мислення тісно пов'язане, однак процеси творчості і розуму не можна ототожнювати. Мислення – є одним із видів пізнання, творчість ж може проявлятися не тільки в сфері пізнання, а будь де, наприклад, в русі, співах, витворах мистецтва.

Творче мислення – це мислення, в результаті якого зазвичай відходять від загальновідомих шаблонів та стереотипів, прокладаючи власні нетипові ідеї та варіанти вирішення проблеми, генеруючи нові погляди та продукти діяльності. Тим самим творче мислення породжує творчу діяльність, спонукаючи відходити від штампованих прийомів до нового, при цьому розвивається не лише особистість, а і її діяльність. У процесі самої творчої діяльності, відкриваючи нові грані певної проблеми та виходячи на якісно новий рівень, із несвідомого з'являються справжні відкриття [8, 316].

У 1967 Дж. Гілфорд зробив важливий внесок у питання вивчення творчого мислення. На його думку, творче мислення пов'язане з такими основними особливостями: [15]

- 1) Оригінальність, здатність створювати незвичні речі, інновації, присутня вираженість до новизни. Така людина, прагне знаходити власне рішення та бачення, відмінне від інших.

2) Семантична гнучкість дозволяє бачити звичне під новим кутом зору, знаходити нові шляхи використання, розширювати функціональне застосування на практиці.

3) Образна адаптивна гнучкість – здатність так змінити сприйняття об'єкту, щоб побачити його нові, приховані раніше сторони.

4) Семантична спонтанна гнучкість – здатність утворювати різноманітні ідеї у невизначених ситуаціях, які не будуть мати орієнтирів для цих ідей.

Спираючись на ідею Дж. Гілфорда, згодом робилися й інші спроби дати визначення поняттю творче мислення, але вони внесли мало нового в його тлумачення. Інтерес до вивчення творчого мислення пов'язаний з тим, що саме завдяки мисленню особистість може зорієнтуватись у величезному потоці інформації. Особливостями творчого мислення особистості, додавши до вищезазначених, також можна вважати: самостійність, аналітичність, розсудливість, винахідливість, глибину думок, дотепність і кмітливість:

1) самостійність – це вміння бачити та сформулювати проблему без допомоги інших, при цьому використовувати набутий досвід, бути незалежним у своїх поглядах і сміливо їх висловлювати. Завдяки самостійності мислення, особистість не боїться невдачі, вона вірить у власні сили. Більш дорослих хочуть бути такими, як усі, вони можуть відмовитись від власної думки і поглядів, приймаючи думку більшості, чого не скажеш про підлітків, які прагнуть до самовираження;

2) аналітичність – вміння виділяти головне й узагальнювати інформацію, доречно висловлюватися;

3) розсудливість – проявляється в умінні оцінити ситуацію і відповідно до неї діяти;

4) винахідливість – вміння знаходити вихід з будь-якої ситуації та розв'язувати будь-які проблеми;

5) глибина думки – полягає в здатності аналізувати деталі, порівнювати та знаходити щось спільне або навпаки, використовувати різноманітні підходи до

вирішення проблеми, аргументуючи своє рішення, не обмежуватися вузьким колом ідей;

6) дотепність – це майстерність розв'язувати будь-які проблеми з гумором, влучно висловлюватися;

7) кмітливість – можна вважати природним даром, який дає змогу розпізнати речі, які є недоступні для інших, при цьому наблизитись до істини [10].

Творче мислення займає особливе місце серед інших психологічних термінів, воно тісно пов'язане з поняттям творчості. Творче мислення входить в загальне поняття творчості, досить часто навіть науковці схильні прирівнювати процес творчості і творче мислення, або навпаки, представляють їх по-різному. У сучасній вітчизняній та зарубіжній психології розробки щодо творчого мислення існують у комплексі певних концепцій і теорій, у вигляді експериментальних робіт, розглянемо декілька з них.

Теорія «дивергентного мислення» автором якої є американський психолог Дж. Гілфорд, який бачить в основі творчості здатність особистості приймати велику кількість різноманітних рішень спираючись на одні і ті ж самі дані. В той же час, конвергентне мислення, яке можна перевірити за допомогою традиційних діагностик на інтелект, спрямоване на пошук єдиного правильного варіанту. Варто зазначити, що Гілфорд, перший, хто виокремив креативність як самостійний чинник, назвавши її «здатністю до дивергентного мислення». Спираючись на його думку, можна стверджувати, що інтелект і креативність можуть бути взаємо протилежними процесами [15].

Теорія «інтелектуального порогу» П. Торренса. Торренса вважають засновником сучасної творчості, він є засновником всім відомого тесту оцінки творчого мислення. Цей видатний вчений запропонував варіант, відповідно до якого, між рівнем інтелекту і рівнем креативності відбувається позитивна кореляція на низьких рівнях розвитку. На високих рівнях розвитку подібна кореляція не відбувається. Якщо спиратись на цю концепцію, немає

креативних особистостей з низьким інтелектом проте є інтелектуали з низьким рівнем креативності [70].

Концепція М. Воллаха і Н. Когана. У 60-х роках М. Воллах був одним із найавторитетніших науковців у галузі креативності, він довів, що тести на визначення рівню інтелекту мало пов'язані з творчими досягненнями і не мають жодного зв'язку, при їх високих показниках. Якщо ж у разі середніх значень, М. Воллах і Н. Коган пояснювали це ідентичним тестовим матеріалом, який використовували для оцінки інтелекту та креативності. Для тестування креативності вони обирали ігрову форму проведення без обмеження часу відповіді і відчуття суперництва між досліджуваними. За результатами діагностики, вони отримали кореляцію між балами за інтелектуальними тестами і креативністю, близьку до нуля.

Концепція М. Воллаха і Н. Когана дозволила змінити погляд на проблему зв'язку творчості з інтелектом. Вони проводили тестування на інтелект і креативність серед учнів 11-12 років, у результаті якого виявили чотири групи дітей з різними рівнями розвитку інтелекту і креативності. Діти, не тільки належали до різних груп, вони відрізнялися способами адаптації до нових умов і шляхами, які обирали для вирішення життєвих проблем [31].

У 1983 році доктор психологічних наук Д. Богоявленська запропонувала **Концепцію «інтелектуальної активності»**. Відповідно до ідейного задуму, проблема творчості розглядається через поняття «інтелектуальної активності» (ІНА), яка, на думку автора, є одиницею творчості. Інтелектуальна активність включає в себе інтелектуальні (розумові) і неінтелектуальні (особистісні, мотиваційні) чинники психіки. В основі інтелектуальної активності є розумові здібності, які проявляються через мотиваційну структуру особистості. Інтелектуальна ініціатива має в основі інтелектуальну активність. За словами автора, ця внутрішня потреба, відіграє роль «двигуна» творчості [4].

Останньою концепцією за часом виникнення є **теорія «інвестування» Р. Стернберга і Д. Лаверта**. Науковці, вважають особистість творчою, коли вона прагне займатися невідомими раніше або мало дослідженими ідеями. В цьому

випадку вона може правильно оцінити потенціал розвитку ідеї і можливий попит на неї. Навіть якщо буде опір від суспільства творча особистість буде спроможна довести власні ідеї і включати її в роботу.

Р. Стернберг, визначав, що творчі прояви особистості вказують на шість основних факторів: 1) інтелект як здібність; 2) знання; 3) стиль мислення; 4) індивідуальні риси; 5) мотивація; 6) зовнішнє середовище. Основним фактором є інтелектуальні здібності [7].

Крім того, Р. Стернберг наголошував, що творча особистість самостійно вирішує свої проблеми, не залежить від зовнішнього впливу та стереотипів. Не дивлячись на це, неможливо проявляти творчість у разі відсутності творчого середовища [7].

Проблема творчого мислення і творчості досліджувалася багатьма вченими в різних країнах світу і розглядалась як основу творчого потенціалу особистості. На сьогодні, не існує єдиного і загальноприйнятого поняття «творчість» і «творче мислення», це пов'язано з відсутністю єдиної теоретичної концепції. Ця проблема в теорії творчості залишається не вирішеною і процес пошуку істини триває.

Не дивлячись на те, що ще багато теоретичних проблем в галузі психології творчості не вирішені, проблемою соціального значення залишається розкриття і «вирощування» творчих особистостей. За словами К.Тейлор, «...творча діяльність впливає не тільки на науковий прогрес, але і на все суспільство, а держави, які зуміли найкращим чином розпізнати творчі особистості, підтримувати їх розвиток і створити для них найбільш сприятливі умови, мають величезну перевагу». С. Сміт зазначав: «Сьогодні найбільш необхідним і цінним товаром в нашому світі є творчі здібності». А. Осборн наголошував, що історія культури – це «звіт про творчі можливості особистості, в той час коли уява вважається наріжним каменем людських зусиль, які підкорили світ». Спираючись на дослідження американських науковців, можна помітити яке велике значення відіграє дослідження творчого мислення в умовах радикальних змін соціального життя. Творчий підхід

простежується в процесі подолання труднощів, у поставленні нових цілей, дає можливість свободи вибору і відповідно більшу свободу в діях.

Виділяють такі *чинники розвитку творчого мислення*:

- спадкові (коли розвитку здібностей передують анатомо-фізіологія);
- соціальне середовище (сім'я та соціальні інститути);
- умови виховання (вплив навчально-виховних закладів);
- предметно-змістові якості особистості (комплекс особистісних рис).

Здатність мислити творчо формується протягом всього життя, проте в основі цього процесу лежить саме дитячий, підлітковий вік. На сьогоднішній день багато психологів переконані, що творче мислення це те, чому можна навчитись. Для цього необхідно розвивати в собі певні здібності, які беруть участь в процесі творчого мислення і подолати внутрішні перешкоди до проявів творчості. У дослідженнях А. Хола й П. Хілла (1975) виділяють чотири внутрішні бар'єри до творчості:

1) конформізм – основний бар'єр творчого мислення, бажання бути схожим на інших. Тут присутній страх висловлювати оригінальні ідеї, щоб не виділятися. Ці побоювання можуть бути пов'язані з негативним досвідом з дитинства, де ці ідеї засуджували дорослі або однолітки;

2) ригідність – труднощі переключення з однієї точки зору на іншу, які у багатьох випадках є стереотипними. Ригідність зупиняє можливості удосконалення, бачити незвичайне у звичайному, добре нам знайомому;

3) бажання знаходити відповідь негайно. Згідно спостереженням, «творча пауза», коли є можливість відпочити та відволіктись від проблем, дає найкращі рішення. Якщо ж проблему необхідно виправити негайно, то є ризик необдуманих рішень.

4) цензура – коли внутрішній критик нещадно ставиться до власних ідей. В такому випадку, люди чекають вирішення проблеми само собою або перекладають відповідальність на інших. Подібна поведінка зазвичай формується у дітей, батьки яких дотримуються авторитарного стилю виховання і схильні до критики.

Таким чином, ми можемо констатувати, що проблема творчого мислення все ще залишається у полі зору науковців і багато питань ще не є вирішеними. Можливості Творчого мислення невичерпні і умови формування порізноmu впливають на здатність людини бути креативною.

1.3. Психологічний аналіз чинників, що впливають на розвиток творчого мислення

Психологи вважають, що одні й ті ж чинники, можуть по різному впливати на розвиток особистості дитини, в тому числі на розвиток творчого мислення. Так, в залежності від стилів виховання, від батьківського ставлення до дитини, можуть формуватись як оптимістичний погляд на світ і себе, так і критичний, неадекватний погляд [13].

Серед великої кількості соціальних інститутів, які можуть впливати на становлення особистості, головне місце у цьому процесі, займає сім'я. В сім'ї дитина отримує певні навички міжособистісної взаємодії, формуються особистісні якості, утворюється основа для повноцінного розвитку особистості. Сім'я розділяє сферу свого впливу з іншими соціальними інститутами, проте продовжує бути вирішальною, оскільки весь інший вплив проходить через призму сімейного виховання.

Сім'я – це простір різноманітних взаємин, які приховано від інших. Стосунки між батьками та дітьми в кожній окремій сім'ї індивідуальні та неповторні. Сім'я є показником певному періоду розвитку суспільства, вона відображає його економічні, моральні й духовні суперечності [21, 224].

В широкому розумінні, сімейне виховання – це одна з найбільш древніх форм соціалізації та виховання дітей, яка гармонійно об'єднує вплив культури, традицій, звичаїв, поглядів народу, сімейно-побутових умов і взаємодію батьків із дітьми, у процесі якої відбувається повноцінний розвиток і становлення їхньої особистості [28, 37].

Сучасні психологи і педагоги, які працювали над проблемою сімейного виховання І. Бех, О. Бодальов, А. Варга, Ю. Е. Ейдемільер, Р. Кемпбел, І.Кон, К. Маданес, С. Мінухін, В. Сатір, В. Столін, встановили, що сім'я являється найважливішою умовою розвитку особистості [6].

Стиль сімейного виховання це ціла система, яка включає усвідомлення мети виховання, застосування різноманітних прийомів та методів, розуміння що можна, а що не можна робити по відношенню до дитини. Цей стиль залежить від характеру емоційного ставлення батьків до дитини, типу темпераменту батьків, взаємин, які відбуваються між членами родини, рівня психологічної обізнаності батьків та їх освіти, а також традиції, у яких виховувались самі батьки.

А.Л. Венгер дає таке визначення поняттю стиль виховання - це стиль взаємин в сім'ї, який визначається ступенем контролю над дитиною, турботою та опікою, тісними емоційними контактами (емоційно теплими або емоційно холодними), характером управління поведінки дитини з боку дорослих (демократичний або авторитарний), кількістю заборон (обмежувальний або потуральний) [22].

В історії, кожен проміжок часу характеризувався певним стилем виховання: все залежало від того, яка особистість була цікавою для суспільства. В різні історичні епохи стилі виховання вивчали такі вчені: Я. А. Каменский, А. С. Макаренко, Й. Г. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, В. О. Сухомлинський, К. Д. Ушинський та інші [36].

Для того щоб вивчати стосунки між дорослими й дітьми, необхідно знати, які існують стилі сімейного виховання. Науковці виділяють стилі сімейного виховання залежно від поєднання батьківської любові (теплоти) та батьківських меж (контролю).

Існує класифікація, згідно якої, характер дітей відповідає стилю вихованню у сім'ї [40].

– *Авторитетні* батьки проявляють любов і прийняття, їх межі є гнучкими, вони розуміють дітей, вважають, що краще пояснити, ніж карати. В

таких сім'ях накладаються певні обмеження на дитячу поведінку, пояснюючи при цьому сенс і причини обмежень, діти легко погоджуються з ними. Коли це доречно, батьки можуть поступитись і готові вислухати заперечення дітей. Діти таких батьків виростають допитливими, відповідально ставляться до своїх обов'язків, вони енергійні, впевнені в собі, товариські, їм вдається налагодити дружні стосунки з однолітками.

– *Авторитарні* батьки повністю контролюють поведінку дітей і встановлюють жорсткі обмеження, яких необхідно дотримуватись, чекаючи беззаперечної слухняності. Думки та бажання дітей не враховуються при прийнятті рішень. Авторитарні батьки вважають, що дитині не слід надавати занадто багато свободи і прав, вона повинна у всьому підкорятися їх волі. Залякування та погрози – найбільш поширений спосіб дотримуватись дисципліни. В таких стосунках немає місця на душевну близькість з дітьми, батьки будуть скупі на похвалу. Діти авторитарних батьків зазвичай сором'язливі та замкнуті, похмурі та тривожні, занадто дратівливі, схильні до конфліктів. У підлітковому віці хлопчики починають емоційно реагувати на заборони і стають агресивними, дівчатка навпаки стають пасивними і залежними.

– *Ліберальні* батьки зазвичай не схильні контролювати своїх дітей або слідкувати за їх поведінкою. Вони дозволяють дітям робити все, що їм заманеться, не звертають увагу на перепади настрою, підліткову агресію. Ліберальні батьки намагаються стримувати свої почуття, навіть якщо поведінка дітей їх не влаштовує, не говорять про заборони. Діти, яких виховували з таким стилем виховання, частіше за інших мають труднощі з дисципліною, їх поведінка некерована, вони імпульсивні.

– *Індиферентні* батьки в наслідок браку уваги або відсутності часу, не встановлюють обмежень для своїх дітей. На помилки реагують різко, можуть застосовувати фізичне покарання. Вони виховують дітей без турботи та любові. Діти індиферентних батьків агресивні та імпульсивні, можуть робити протиправні вчинки.

Американський психолог Д.М. Болдуїн спираючись на ряд критеріїв, таких як: батьківський контроль, батьківські вимоги, способи оцінки, емоційна підтримка, виділяє два стилі сімейного виховання [3]:

1) *Демократичний стиль*, для якого характерними є: високий рівень вербального спілкування між батьками і дітьми, залучення дітей в процес обговорення сімейних проблем, готовність батьків завжди прийти на допомогу, віра в успіх діяльності дитини, прагнення батьків бути об'єктивними по відношенню до дитини.

2) *Контролюючий стиль*, відповідно до своєї назви, передбачає чимало обмежень у поведінці дітей, при цьому чітко роз'яснюючи сенс цих обмежень. Тут немає суперечок з батьками з приводу підтримки дисципліни, вони можуть постійно і в доволі жорсткій формі пред'являти дітям свої вимоги, діти сприймають ці вимоги обґрунтованими і справедливими.

Цікавими є роботи Е. Арутюнянц, в яких стилі сімейного виховання пов'язані з аналізом сімейної структури. Автор вважає, що існують три варіанти сім'ї: *традиційна* (патріархальна), *дітоцентрична* і *подружня* (демократична) [2].

У традиційній сім'ї акцент робиться на повазі до старших і їх авторитету, основною вимогою є підпорядкування. В такій сім'ї результатом соціалізації є здатність легко підлаштовуватись в громадську структуру. Діти тут будуть не ініціативними, не достатньо гнучкими в спілкуванні, діятимуть, виходячи з уявлення про те, як має бути.

Дітоцентрична сім'я має на меті у будь який спосіб забезпечити «щастя дитини», все у сім'ї існує тільки для дитини. В результаті, у дитини є великі шанси на конфлікти з оточенням поза межами родини через високу самооцінку і почуття власної значущості. Через це дитина може сприймати світ як ворожий. А після вступу до школи, виникає ризик соціальної та навчальної дезадаптації. Е. Арутюнянц вважає інфантилізм молоді наслідком виховання в дітоцентричній сім'ї. В таких сім'ях, методи виховання нерідко суперечливі і неузгоджені. Все це призводить до того, що діти не бажають засвоювати

правила і норми поведінки, не формується самоконтроль і почуття відповідальності. Діти імпульсивні, відрізняються низьким рівнем самоконтролю [2].

Гарно себе зарекомендував стиль виховання *подружньої* (демократичної) сім'ї. Метою виховання в такій сім'ї є взаємодовіра, прийняття та автономність, діалог відбувається на рівних позиціях. Дитина засвоює демократичні цінності, знання про свободу і відповідальність, самостійність, адаптивність та емоційну стійкість. Разом з тим, дітям, які виховувались в таких умовах, може бути важко підпорядкуватись соціальним вимогам [2].

А. Лічко і Е. Ейдемільер використовують класифікацію, у якій порівнюють формування особистості підлітків та стилі сімейного виховання. Вони виділяють шість стилів сімейного виховання:

1) *Гіпопротекція*, коли підлітку приділяють мало уваги, батьки не проявляють інтересу до дитини. Коли гіпопротекція має прихований характер, контроль і турбота будуть виглядати формально, батьки особливо не включаються в життя дитини. В свою чергу невключеність дитини в життя сім'ї, може призводити до асоціальної поведінки через брак любові та прийняття:

1) *домінуюча гіперпротекція*. Буде виявлятися в підвищеній, збільшеній увазі та турботі, надмірній опіці та контролі поведінки, великій кількості заборон і обмежень. При цьому дітей не привчають до самостійності і відповідальності. Як наслідок відбувається емансипація або безініціативність, невміння постояти за себе;

2) *потуральна гіперпротекція*. В цьому випадку дитину роблять «кумиром родини», батьки намагаються максимально полегшити їй життя, потурають усім бажанням, вони у захваті від її мінімальних успіхів, чого вимагають і від інших. В результаті у дитини проявляється високий рівень домагань і прагнення до необґрунтованого лідерства;

3) *емоційне відчуження* – коли потреби дитини ігнорують. Батьки відчувають, що дитина це тягар і проявляють загальне невдоволення нею. Часто

зустрічається приховане емоційне відчуження: батьки прагнуть підмінити реальне ставлення підвищеною турботою та увагою до дитини. Цей стиль найбільш негативно впливає на розвиток особистості;

5) *жорстокі взаємини* можуть поєднуватись з відкиданням дитини. Це може проявлятися явно, у вигляді насилля або приховано, у вигляді емоційної холодності;

6) *підвищена моральна відповідальність*. Тут від дитини вимагають чесності, порядності, почуття обов'язку – всього, що не відповідає її віку. При цьому ігноруючи власні інтереси і можливості, плюс ще покладають відповідальність за благополуччя інших. В цьому стилі батьки пророчать дитині особливе майбутнє, а вона боїться їх розчарувати [32].

Також варто виділити класифікацію, представлену А.Я. Варгой і В.В. Столін. Вони виділяють *п'ять стилів сімейного виховання* [6], а саме:

1. *Стиль «прийняття - відкидання»* є показником емоційного ставлення до дитини у сім'ї. Він складається з двох протилежних полюсів: на першому батьки сприймають дитину такою, яка вона є, поважають її індивідуальність, підтримують її захоплення та плани. Іншому полюсу притаманне негативне сприйняття батьків до своєї дитини, вони вважають її непристосованою невдахою, що вона не матиме успіху в житті через невеликий розуму. Батьки можуть відчувати злість, роздратування, не довіру та не повагу по відношенню до дитини.

2. *«Кооперація»*. Цей стиль є відображенням бажаного стилю виховання, коли сім'я зацікавлена дитиною, намагається завжди прийти на допомогу, у разі необхідності. Батьки високо оцінюють інтелектуальні і творчі здібності дитини, пишаються нею, заохочують самостійність і ініціативність. Намагаються бути з дитиною на рівних та прислухатись до її точки зору в суперечливих питаннях.

3. *«Симбіоз»*. Стилю симбіоз характерне прагне батьків взаємодіяти з дитиною таким чином, щоб задовольнити всі її потреби та забаганки, ніби злитися з нею. Батьки можуть регулярно тривожитись за дитину через будь-яку

причину, захищати від труднощів і неприємностей життя, вважати маленькою і беззахисною, не враховуючи її вік.

4. «*Авторитарна гіперсоціалізація*». Тут чітко простежується контроль за поведінкою дитини та авторитаризм. Від дитини вимагається послух і дисципліна, їй нав'язують свою точку зору в усьому. Батьки тримають на контролі всі її досягнення, звички, думки і навіть почуття.

5. «*Маленький невдаха*». Цьому стилю притаманне прагнення батьків инфантилізувати дитину, вони бачать її молодшою у порівнянні з реальним віком. Всі її інтереси і захоплення сприймаються дитячими і несерйозними. Дитина представляється непристосованою до життя та відкритою для поганих впливів. Через це батьки намагаються будь-що захистити дитину від труднощів і контролювати її дії [6].

Спираючись на наведені вище приклади, можна констатувати, що немає єдиної класифікації стилів сімейного виховання. Дослідники могли брати за основу або емоційні компоненти виховання, або методи впливу на дитину, або батьківські позиції, тощо.

Коли батьки обирають недоречний стиль виховання, це може призводити до певних труднощів розвитку і соціалізації особистості. В. І. Гарбузова, А.Захарова, Д.Ісаєва виділяють три стилі «*неправильного виховання*»:

1) *стиль А* – якому характерне неприйняття та емоційне відкидання дитини, проявляється у жорстких контролюючих діях, нав'язується єдино правильний тип поведінки, відповідно до батьківського уявлення. Також стиль виховання А може об'єднуватись з повною відсутністю контролю, байдужістю до життя дитини або потуранням.

2) *стиль Б* або *гіперсоціалізація* – це надмірна тривожність батьків до всього, що має відношення до їх дитини: здоров'я, успіхи у навчанні, стосунки з однолітками, також виникають сильні переживання через її майбутнє.

3) *Стиль В* або *егоцентричне виховання* – коли вся сім'я «крутиться» навколо дитини, її роль у сім'ї «кумир» або «сенс життя» [57].

На психіку дитини, особливо підлітків, неправильне виховання може негативно позначитися. А батьківські помилки сприяти формуванню страхів, фобій або навіть неврозів. В свою чергу, невиявлені або невідкоректовані дитячі страхи, можуть бути підставою дорослих невдач [57].

«Ваша власна поведінка, — писав А. С. Макаренко, звертаючись до батьків, — вирішальна річ. Не думайте, що ви виховуєте дитину тільки тоді, коли з нею розмовляєте, ви виховуєте дитину кожний момент вашого життя, навіть тоді, коли вас немає вдома. Як ви одягаєтеся, як ви розмовляєте з іншими людьми і про інших людей, як ви радієте або сумуєте, як ви поведетеся з друзями і ворогами, як ви смієтесь, читаєте газету, — в тоні дитина бачить або відчуває, всі повороти вашої думки доходять до неї невидимими шляхами, ви їх не помічаєте. А якщо вдома ви грубі або хвастливі, або ви пиячите, а ще гірше, якщо ви ображаєте матір, вам уже не треба думати про виховання: ви вже виховуєте своїх дітей і виховуєте погано, і ніякі найкращі поради й методи вам не допоможуть» [36].

Як ми бачимо, існує безліч класифікацій чинників, які впливають на процес формування творчого мислення у підлітків. Вплив стилей сімейного виховання, які використовують різні родини є все ж таки основним критерієм формування достатнього або високого рівня творчого мислення підлітка. В залежності від того, що отримує дитина і якими є відносини з батьками формується певний рівень креативності, що ми плануємо дослідити у емпіричному розділі нашого дослідження.

1.4. Стиль сімейного виховання, як чинник розвитку творчого мислення підлітків

Останнім часом значно збільшився обсяг інформації який необхідно запам'ятати та оволодіти протягом навчання, рівень та темп життя прискорюється, зростають вимоги якою має бути особистість. В сім'ях

намагаються створити усі необхідні умови для навчання та розвитку підлітків, але що є більш важливим: успішне освоєння шкільної програми або самореалізація в творчості?

Сьогодні, аналіз розвитку творчого мислення підлітків з різними стилями сімейного виховання, являється найменш дослідженою сферою психології творчості і водночас, відповідає найважливішим потребам сімейного виховання. Нині батьки мають різні підстави щодо створення умов розвитку творчих здібностей своїх дітей з різних причин. Часткове, це є модним мати додаткову престижну освіту, інший варіант це нереалізованість самих батьків в певній галузі, таким чином, за рахунок своїх дітей вони намагаються компенсувати власні недоліки. Це штовхає батьків створювати спеціальні умови для власних дітей.

Коли мова заходить про успіхи в навчанні, то одразу ж згадують іноземні мови, математику, концентрацію уваги, цілеспрямованість та все в такому ж роді. Проте одним із найбільш важливих показників високої результативності у підлітків, є творче мислення. Розвинене творче мислення допомагає писати твори, вирішувати проблемні питання, грати на музичних інструментах, займатись мистецтвом, вирішувати складні математичні завдання. Підлітки швидко опановують нову інформацію й завжди готові ризикувати заради нових можливостей. Чим більше ідей і предметів їх буде цікавити, тим легше їм буде установлювати нові зв'язки між ними й генерувати нові ідеї.

Чимало психологів та педагогів Б.М. Теплов, С.Л. Рубінштейн, Н.С. Лейтес, Ш.А. Амонашвілі, поєднують здатність до творчої діяльності з особливостями мислення [30]. Скажімо так, є люди які володіють дивергентним мисленням, шукають різноманітні варіанти для вирішення якої-небудь проблеми, не концентруючись на знаходженні єдино правильного рішення. Люди з таким типом мислення, можуть утворювати нові комбінації з елементів, які більшість бачить і використовує лише в одному призначенні. Саме в основі творчого мислення лежить дивергентний спосіб, він характеризується такими особливостями як: швидкість – здатність висловлювати максимальну кількість

ідей (тут важливою є саме їх кількість, а не якість), гнучкість – здатність висловлювати багато різноманітних ідей, оригінальність – здатність генерувати нові оригінальні ідеї, закінченість – здатність удосконалювати та надавати закінчений вигляд своєму «продукту діяльності» [35].

Кожна особистість проходить різні етапи соціалізації, спочатку був дитячий садочок, потім початкова школа, середня школа, на кожному з цих етапів виникають труднощі. Позитивний досвід розв'язання і вирішення проблем впливає на рівень творчого мислення і подальший його розвиток у підлітків. Стиль сімейного виховання може як позитивно так і негативно впливати на особистість підлітків, розвивати або гальмувати їх творче мислення. Саме підлітковий період, перехід від початкової школи до середньої, пов'язаний з можливими ускладненнями розвитку творчого мислення. Водночас цей період характеризується як сенситивний для розвитку творчого мислення, тобто сприятливий для виховання та навчання. Саме тут формуються здібності до творчого мислення, через це вивчення впливу стилю сімейного виховання на розвиток творчого мислення підлітків є особливо актуальним.

Усвідомлення про власні здібності з'являються у підлітковому віці і стають одними із найголовніших. Спочатку підлітки можуть відчувати здивування через перші успіхи, у цей період вони порівнюють свої досягнення з іншими та як ніколи потребують кваліфікованої оцінки власних досягнень та підтримки. Одна з форм творчої діяльності у цьому віці – групова, тут підлітки зустрічаються з оцінкою групи, на основі якої з'являється уявлення про власні здібності та здібності інших. З цього виходить, що усвідомлення власних здібностей також є стимулом для підлітків, націлюючи їх на певні досягнення та подальший розвиток творчого мислення.

Характерною особливістю підліткового віку є почуття дорослості, це впливає і на характер мислення підлітків. Вони прагнуть мати власну думку з будь-яких питань, свої погляди і судження, завдяки логічному осмисленню збільшується обсяг пам'яті, увага стає цілеспрямованою. Як вже зазначалось,

багато дослідників сходяться на думці, що підлітковий вік є переломним, у цей період відбувається розвиток мислення, творчого в тому числі.

Вчені, які займались вивченням стилю сімейного виховання та його впливу на творче мислення підлітків, вважають, що в сім'ях де батьки з повагою та інтересом займаються розвитком особистості, чесно і відкрито спілкуються, заохочують можливості нестандартної поведінки та самовираження без надмірного контролю, сприяють максимальному розвитку творчого мислення.

Якщо ж сімейному вихованню властивий жорсткий контроль над підлітками або відсторонення від повноцінного виховання, такі умови будуть однаково несприятливими для розвитку творчого мислення [38].

Негармонійне сімейне виховання виступає уповільнюючим чинником розвитку творчого мислення особистості [66].

А.В.Варга, В.О.Столін вважають, що стиль сімейного виховання особливим чином впливає на розвиток творчого мислення підлітків [6]. Активне включення батьків, підтримка у творчій активності, заохочення та визнання успіхів, допомагає розвитку інтелектуальних та творчих здібностей, любов і прийняття – неодмінна умова для сприятливого розвитку творчого мислення підлітків. Батьки демонструють, що поважають підлітків, їх індивідуальність і приймають, такими, якими вони є. Про вплив стилю сімейного виховання на особистість писали багато психологів та педагогів, це питання і нині є актуальним. Сім'я завжди має бути головним фактором який дає можливість розвитку творчого мислення, без оціночного прийняття та критики. Суттєве значення має створення атмосфери вдома, яка б безумовно сприяла розвитку творчого мислення.

В.Н. Дружинін визнає, що творче мислення може проявлятися лише при сприятливих умовах, коли це дозволяє навколишнє середовище [19]. Вираження різноманітних складових творчого потенціалу підлітків ускладнюється, якщо для цього не створюються відповідні умови: підходящий стиль сімейного виховання, допомога та підтримка батьків.

У дослідженнях К. Хеллер [67] і Р. Хесс [68] можна прослідкувати як впливає клімат у родині, стиль сімейного виховання та емоційна близькість з батьками на розвиток творчих здібностей.

В свою чергу Н. Роджерс відзначає, що деяким особистостям вдається розвивати творче мислення незалежно від стосунків з батьками [47].

Ізраїльський дослідник проблем дитячої обдарованості Е. Ландау говорить про те, що оточення може «запалювати» і розвивати творчі здібності. У той же час він стверджує, що більшість проблем талановитих дітей лежить в основі проблем їх батьків, наприклад необґрунтоване честолюбство дитини спирається на необґрунтоване честолюбство його батьків, коли батьківське ставлення базується на успіхах дитини [30].

Психологи Дж. Гетцельс і Ф. Джексон вивчали умови, які б сприяли розвитку творчого мислення і креативності підлітків. За результатами їх досліджень, виявлено, що матеріальний стан сім'ї не впливає на розвиток творчого мислення. Більше інтересу викликає професія батьків, їх статус в суспільстві і ставлення до дітей. Як виявилось, важливу роль для розвитку творчого мислення відіграє становище дитини у сім'ї, її статус по відношенню до братів і сестер. Як правило, діти які були лідерами у сім'ї або первістками, мають більш виражені творчі здібності [69].

Також необхідно зазначити, що на розвиток творчого мислення впливає рівень освіти сім'ї, їх інтереси, естетичні смаки, хобі, захоплення і загальна культура батьків. Встановлено, що музичне виховання, також має своєрідний вплив на розвиток творчого мислення, фантазію та уяву.

Денисенкова Н.С. говорить про те, що коли діти отримують підтримку своєї творчої діяльності з боку сім'ї, це помітно стимулює їх подальше самовдосконалення і розвиток. Це підтверджується в результатах дослідження про вплив сім'ї на розвиток здібностей [17].

Стилі сімейного виховання не детермінують творче мислення підлітків, проте вони мають різний вплив на їх розвиток. Наприклад авторитарний стиль з великим рівнем контролю, може позитивно впливати на ріст продуктивності та

навіть прискорювати темп розвитку, проте якщо критики буде занадто багато, це сповільнить і може навіть припинити творчість як таку. При високому рівні контакту з підлітками та недостатньому контролі з боку батьків, потуральний стиль може спонукати до експериментів в результаті спілкування з батьками. При низькому рівні контакту, стиль потурання може стати причиною педагогічної занедбаності.

На мою думку, демократичний стиль виховання, є найбільш сприятливим для розвитку творчого мислення підлітків, дитина тут має рівноправну роль учасника сімейного життя, її інтереси враховуються, вона має право вибору, а це підштовхує приймати виважені, самостійні рішення та діяти в залежності від ситуації. Стиль сімейного виховання є відображенням подубови стосунків з підлітками з демонстрацією сімейних норм і правил.

Виділяють низку чинників сімейного виховання, які сприяють формуванню творчого мислення особистості, серед них: підвищення самооцінки з боку батьків, схвалення та підтримка до дослідницької діяльності, можливість самовираження, задоволення потреб і бажань, відсутність або обмеження покарань і жорстких вимог. Серед усіх цих чинників, вирішальним є стиль сімейного виховання. Вчені вважають, що розвиток особистості та її прагнення, самореалізація, емоційна культура, навіть моральне й психічне здоров'я на пряму залежать від сімейного виховання, психологічної атмосфери у родині, ставлення батьків до дітей [3].

Тактовне ставлення до підлітків, повага до особистості, визнання достатньої самостійності буде стимулювати розвиток творчого мислення. Стиль сімейного виховання є фундаментом для формування особистості підлітків, розвитку їх сильних сторін та задатків. Пріоритет батьків у вихованні є незаперечним. У сім'ях, де стиль сімейного виховання побудований на прийнятті та розумінні, характерною ознакою є високий розвиток творчого мислення підлітків.

Зі всього вище сказаного можн зробити висновок, що розвивати творче мислення дитин – важка робота. Іноді підлітки можуть критично ставитись до своїх зусиль і з легкістю здаватись у випадку, якщо вони одразу ж не бачать результат. Батькам необхідно заохочувати творче мислення підлітків, іноді поспівчувати, пояснити, що для того, щоб оволодіти чимось новим, необхідна практика. Маючи завзятість і підтримку від сім'ї, наставництво, кожен підліток зможе реалізувати свій творчий потенціал.

Висновки до I розділу

1. Взаємозв'язок між різними видами мислення недостатньо вивчений. Проте якщо узагальнити думки багатьох дослідників, терміном «мислення» позначають досить різноманітні процеси.

2. В процесі подальшого дослідження мислення, цікавим є вивчення саме творчого мислення, як одного з найбільш перспективних і цікавих у підлітковому віці.

3. Проблема творчого мислення все ще залишаться у полі зору науковців і багато питань ще не є вирішеними. Можливості творчого мислення невичерпні і умови формування порізному впливають на здатність людини бути креативною.

4. Як ми бачимо, існує безліч класифікацій чинників, які впливають на процес формування творчого мислення у підлітків. Вплив стилей сімейного виховання, які використовують різні родини є все ж таки основним критерієм формування достатнього або високого рівня творчого мислення підлітка. В залежності від того, що отримує дитина і якими є відносини з батьками формується певний рівень креативності, що ми плануємо дослідити у емпіричному розділі нашого дослідження.

5. Розвиток творчого мислення дитини, підлітка це важка робота. Іноді підлітки можуть критично ставитись до своїх зусиль і з легкістю здаватись у випадку, якщо вони одразу ж не бачать результат. Батькам необхідно

заохочувати творче мислення підлітків, іноді поспівчувати, пояснити, що для того, щоб оволодіти чимось новим, необхідна практика. Маючи завзятість і підтримку від сім'ї, наставництво, кожен підліток зможе реалізувати свій творчий потенціал.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СТИЛЮ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА ТВОРЧЕ МИСЛЕННЯ ПІДЛІТКІВ

2.1. Організація та методи дослідження

У другому розділі нашої магістерської роботи ми досліджували творче мислення підлітків та як на його формування впливають стилі сімейного виховання.

Дослідження проводилось нами на базі Запорізької гімназії № 28 Запорізької міської ради Запорізької області. Вибірка склала 25 респондентів, з яких 10 дівчат і 15 хлопців, а також 22 матері і троє батьків. Всі опитувані підлітки належать до вікового періоду 12 – 13 років, спираючись на вікову періодизацію Л.С. Виготського, що відповідає підлітковому віку.

На першому етапі було здійснено психологічне обстеження підлітків, які навчають у Запорізькій гімназії № 28. Для того, щоб залучити їх до експериментального дослідження необхідно було дотриматись певних умов:

- налаштувати підлітків до самостійного виконання завдань не спілкуючись один з одним, кожен з опитуваних сидів окремо;
- опитування проводилось в першій половині дня, для більшої продуктивності;
- вік опитуваних був приблизно однаковим 12-13 років.

На другому етапі вибірка серед батьків підлітків була представлена таким чином, кількість матерів, які приймали участь в опитуванні – 96% , батьків – лише 4%. Це зумовлено тим, що опитування відбувалось на батьківських зборах, які зазвичай, у кращому випадку, відвідує хтось один з батьків, найчастіше це мати. Медіана віку від 32 до 55 років. На момент опитування більшість досліджуваних були у шлюбі – 80%; 20% – розлучені.

Спочатку з батьками проводилась бесіда для структування формальних даних. В процесі бесіди батьки підлітків заповнювали невеличкі анкетні дані, які містили – рік народження, сімейний стан, освіту, склад сім'ї, характер міжособистісних відносин з дитиною, емоційну близькість в сім'ї. В процесі бесіди розкривались інтереси досліджуваних, бажання посприяти результатам дослідження для власного досвіду та інтересу.

Необхідно зазначити, що при вирішенні більшості завдань відбувається акт творчості, знаходиться новий шлях або створюється щось нове. У цих умовах виявляються потрібними особливі якості розуму, такі як спостережливість, вміння співставляти та аналізувати, знаходити зв'язки і залежності – все те, що в сукупності і складає творчі здібності виконавця. Область креативності є складною для досліджень і викликає безліч суперечок, оскільки емпіричне поле фактів, що стосуються даної проблеми, дуже широке. Креативність розглядається в різних концепціях та постає у вигляді частин головоломки, зібрати яку цілком ще нікому не вдалося. Ще в 60-х рр. було описано більш ніж 60 визначень креативності. Незважаючи на велику кількість дискусійних проблем, наука (генетика, фізіологія, психологія, соціологія) та реальна практика навчання багаторазово довели не тільки наявність індивідуальних відмінностей в успішності навчання, але й відмінність творчих можливостей людей, що становить їх індивідуальний творчий потенціал. Диференціація дітей у віці за їх творчим потенціалом досить різноманітна – від розумової відсталості до високої талановитості і загальної обдарованості.

Разом з тим, досі не існує методик комплексної діагностики, що дозволяють визначати загальну і специфічну обдарованість. Недостатньо вивченим залишається і питання про дивергентне (творче) мислення.

Зростання різноманітності і складності процесів, що виникають у сучасному світі, обумовлює необхідність навчання, виховання і розвитку людей, що володіють творчим мисленням і здатністю до нестандартного розв'язання проблем.

Підлітковий вік займає важливу фазу в загальному процесі становлення людини як особистості, коли в процесі побудови нового характеру, структури і складу діяльності дитини закладаються основи свідомої поведінки, вимальовується загальна спрямованість у формуванні моральних уявлень і соціальних установок.

Займаючи перехідну стадію між дитинством і юністю, отроцтво представляє виключно складний етап психічного розвитку. З одного боку, за рівнем та особливостями психічного розвитку отроцтво – це типова епоха дитинства, з іншого – перед нами зростаюча людина, що стоїть на порозі дорослого життя, в ускладненій діяльності якого реально намічається спрямованість на нові форми суспільних відносин.

Отже, актуальність роботи визначається реаліями часу, тим, що зараз країні потрібні люди, здатні приймати нестандартні рішення, які вміють творчо мислити. Нажаль, сучасна масова школа ще зберігає нетворчий підхід до засвоєння знань. Одноманітне, шаблонне повторення одних і тих самих дій убиває інтерес до навчання. Діти позбавляються радості відкриття і поступово можуть втратити здатність до творчості.

Перш за все, перед початком дослідження було здійснено теоретичний аналіз наукової літератури з аналізу природи творчих здібностей та їх діагностики, а також особливостей розвитку креативності у підлітковому віці. Далі проведено емпіричне дослідження творчих здібностей підлітків, для якого було обрано стандартизовані методики, що дозволяють дослідити вербальну та невербальну креативність підлітків: *1. тест віддалених асоціацій С. Медника (діагностика вербальної креативності); 2. тест творчого мислення Е. П. Торренса (діагностика невербальної креативності).*

Методика тесту С. Медника адаптована в лабораторії психології здібностей Інституту психології Російської академії наук на вибірці школярів старших класів Л. Г. Алексеєвою, Т. В. Галкіною, а також на вибірці менеджерів віком 23-35 років – О. М. Вороніним. Ми використовуємо підлітковий варіант, дана версія тесту розрахована на дітей від 12 років [60].

Тест призначений для діагностики вербальної креативності, яка визначається як процес перекомбінування елементів ситуації. В даному випадку в якості стимульного матеріалу піддослідним пропонуються словесні тріади (трійки слів), елементи яких належать до взаємно віддалених асоціативних областей. Випробуваному необхідно встановити між ними асоціативний зв'язок шляхом знаходження четвертого слова, яке об'єднувало б елементи таким чином, щоб з кожним з них воно утворювало якесь словосполучення.

Тест С. Медника дозволяє перевірити такі параметри вербальної креативності як швидкість придумування вербальних асоціацій, оригінальність, незвичайність асоціювання, цілеспрямованість асоціацій. Він складається з тренувального завдання (розминки) і двох основних серій. У розминці використовуються пари слів. У серіях використовуються 39 «трійок» слів. Слова один з одним мало пов'язані і самі по собі, і в асоціативному плані.

Перша і друга серія проводяться з інтервалом в 3-5 днів. Можливо індивідуальне та групове проведення тесту. У разі групового тестування, оптимальний розмір групи – 5-7 осіб.

Тест креативності Е. П. Торренса (Torrance Test of Creative Thinking) розроблений професором психології Університету штату Джорджія (США) Еліс Пол Торренс в 1966 році. Тест призначений для діагностики креативності починаючи з дошкільного віку (5-6 років).

На думку Торренса, креативність виявляється в ситуаціях дефіциту знань, в моменти включення нової інформації у вже сформовану структуру знань, в процесі відшукування відсутніх знань, при пошуку виходу з критичної ситуації, при перевірці знань і повідомленні результатів. За основу тесту автор, взяв концепцію дивергентного мислення Дж. Гілфорда, істотно доопрацювавши її у своєму тесті діагностики креативності.

Е. П. Торренс виділяє наступні основні параметри, що характеризують креативність і визначають зміст цього феномена.

1. Фактор швидкості (продуктивності) відображує здатність до породження великої кількості ідей, виражених у словесних формулюваннях або у вигляді малюнків, та вимірюється числом результатів, відповідних вимогам завдання. Цей показник корисний, перш за все, тим, що він дозволяє зрозуміти інші показники. Імпульсивні, банальні і навіть дурні відповіді дозволяють отримати високий бал за цією шкалою.

2. Фактор гнучкості оцінює здатність висувати різноманітні ідеї, переходити від одного аспекту проблеми до іншого, використовувати різноманітні стратегії вирішення проблем. Низькі показники гнучкості можуть свідчити про ригідність (в'язкість) мислення, низьку інформованість, обмеженість інтелектуального розвитку або низьку мотивацію. Високі значення припускають протилежні характеристики, але надзвичайно висока гнучкість може відображати метання випробуваного від одного аспекту до іншого і нездатність дотримуватися єдиної лінії в мисленні. Гнучкість у поглядах і діях з образами не пов'язана з легкістю зміни аспектів у словесній сфері.

3. Фактор оригінальності характеризує здатність до висунення ідей, що відрізняються від очевидних, банальних чи твердо встановлених. Ті, хто отримують високі бали оригінальності, зазвичай, характеризуються високою інтелектуальною активністю і неконформністю. Вони здатні робити великі розумові «стрибки» або «зрізати кути» при пошуку рішення, але це не означає імпульсивності, оригінальність рішень передбачає здатність уникати очевидних і тривіальних відповідей.

Слід враховувати, що надзвичайно висока оригінальність відповідей може спостерігатися при деяких психічних або невротичних розладах. Тому ще раз варто підкреслити необхідність різнобічного обстеження.

4. Фактор розробленості, деталізації ідей використовується тільки для оцінки фігурних тестів, але багато хто з дослідників вважає його досить корисним. Високі значення цього показника характерні для учнів з високою успішністю, для тих, хто здатний до винахідницької і конструктивної діяльності.

5. Точність – фактор, що характеризує стрункність, логічність творчого мислення, вибір адекватного рішення, відповідного поставленій меті.

Повний варіант методики Е.П. Торренса містить 12 субтестів, згрупованих у три батареї. Перша призначена для діагностики словесного творчого мислення, друга – невербального творчого мислення (образотворче мислення) і третя – для словесно-звукового творчого мислення. Тест дозволяє оцінити: вербальну і образну креативність, а також окремі креативні здібності: швидкість, гнучкість, оригінальність мислення, здатність бачити суть проблеми, здатність опиратися стереотипам; прогноз шкільної адаптації креативних учнів, експертиза та виявлення навчальних програм, що сприяють розвитку креативного мислення та реалізації творчого потенціалу особистості.

Оптимальний розмір групи – 15-35 випробовуваних. Для молодших дітей розмір груп слід зменшити до 10-15 осіб, а дошкільнятам краще підійде індивідуальне тестування. Час виконання фігурної форми тесту – 30 хвилин.

Інтерпретація результатів першого тесту (віддалених асоціацій С. Медника) здійснювалася за трьома показниками: кількість асоціацій (Рис. 2.1), індекс оригінальності (Рис 2.2.) та індекс унікальності відповідей (Рис. 2.3). Для додаткової наочності на кожному з графіків відразу зіставлені результати, отримані в першій та другій серіях тесту.

Отже, для перевірки гіпотези, що розвиток творчого мислення підлітків зумовлений певним стилем сімейного виховання, нами було проведено емпіричне дослідження, яке включало в себе три етапи.

На *першому етапі*, ми дослідили та проаналізували показники творчого мислення підлітків або згідно з новітнім визначення *креативності* підлітків.

Креативність можна віднести до загальних здібностей, оскільки вона відображує схильність людини до створення нового, оригінального продукту в різних сферах своєї діяльності. Креативність багатьма психологами розглядається як вищий прояв феномену людини, одна зі складових його духовної та особистісної зрілості, інтегративна властивість особистості, пов'язана з іншими її рисами (ініціативністю, винахідливістю, незалежністю,

емоційністю та ін.). Існує уявлення про те, що творчість (творчий підхід) є характеристикою особливого, якісно визначеного стилю діяльності, специфічного способу вирішення особистістю життєвих завдань, який дозволяє розкрити її сутність.

Психодіагностика креативності передбачає створення таких діагностичних засобів, які дають можливість ідентифікувати творчий потенціал людини. Останнім часом в нашій країні практичні психологи (у тому числі шкільні) стали активно застосовувати різний психодіагностичний інструментарій, який включає і тести креативності. Наприклад, були адаптовані і отримали широке поширення зарубіжні методики вимірювання креативності за Е. П. Торренсом і С. Медником [60].

Досить довго творчі досягнення людини пояснювали високим рівнем загальних і спеціальних здібностей та фактично не виділяли творчі здібності як особливий вид, ототожнювали їх з інтелектом. Поштовхом для їхнього виділення як особливого виду послужили відомості про відсутність зв'язку між виконанням тестів інтелекту і успішністю вирішення проблемних ситуацій. Було також відзначено, що творчі можливості людини не співпадають із здібностями до навчання. Тенденція до виділення креативності як специфічного виду здібностей виникла в 50-х роках ХХ ст. і пов'язана насамперед з іменами відомих американських психологів Л. Терстоуна і Дж. Гілфорда [15]. Л. Терстоун проаналізував можливу роль у креативності здібностей швидко засвоювати і різними способами використовувати нову інформацію. Він відзначив роль у творчих досягненнях індуктивного мислення і деяких особливостей сприйняття, а також звернув увагу на те, що творчі рішення найчастіше приходять у момент релаксації, розсіювання уваги, а не в момент зосередження над вирішенням проблеми. Креативність почали розглядати як здатність створювати нові ідеї, стали безпосередньо пов'язувати з творчими досягненнями.

Вивчення креативності за кордоном ведеться в основному в двох напрямках. Один пов'язаний із питанням про те, чи залежить вона від

інтелекту, і орієнтується на вимірювання пізнавальних процесів у зв'язку з креативністю. Інший напрям займається з'ясуванням того, чи є особистість з її психологічними особливостями суттєвим аспектом креативності, і характеризується увагою до особистісних та мотиваційних рис.

Спроби визначити креативність за допомогою пізнавальних змінних спрямовані на оцінку незвичайних інтелектуальних факторів і пізнавальних стилів. Дж. Гілфорд і його співробітники, починаючи з 1954р., виділили 16 гіпотетичних інтелектуальних здібностей, що характеризують креативність. Серед них такі: 1) швидкість думки (кількість ідей, що виникають в одиницю часу); 2) гнучкість думки (здатність переключатися з однієї ідеї на іншу); 3) оригінальність (здатність виробляти ідеї, що відрізняються від загальноновизнаних поглядів); 4) допитливість (чутливість до проблем в навколишньому світі); 5) здатність до розроблення гіпотези, іррелевантність (логічна незалежність реакції від стимулу); 6) фантастичність (повна відірваність відповіді від реальності за наявності логічного зв'язку між стимулом і реакцією).

Дж. Гілфорд об'єднав ці фактори під загальною назвою «дивергентне мислення», яке проявляється тоді, коли проблема тільки ще повинна бути визначена або розкрита і коли не існує заздалегідь встановленого шляху вирішення (на відміну від конвергентного мислення, що орієнтується на відоме або «підходяще» рішення проблеми).

Особливий тип інтелектуальних здібностей, названий креативністю, в даний час продовжує широко вивчатися англо-американськими психологами. Отримані в їхніх дослідженнях дані дозволяють констатувати наступне: 1) існує зв'язок креативності з творчими досягненнями особистості, однак сутність цієї властивості досі до кінця не з'ясована; 2) поки що не можна з повною впевненістю відокремити креативність від інтелекту в традиційному розумінні; 3) досі не знайдено надійних способів вимірювання креативності.

Найвідомішими і широко застосовуваними для вимірювання креативності є тести Е. П. Торренса (Torrance Tests of Creative Thiming) [70]. Незважаючи на

декларовану ним задачу сконструювати тестові завдання як модель творчого процесу та відобразити в них не результат, а процес творчості, в дійсності тести Торренса (особливо вербальні) схожі на Південнокаліфорнійські тести Дж. Гілфорда, а іноді є їх адаптацією. Крім того, показники за тестами запозичені Е. Торренсом у Дж. Гілфорда. Однак Е. Торренс не намагався створити факторно чисті тести (що відображують по одному фактору), а прагнув відобразити в них складність творчих процесів. Їхні формальні характеристики (надійність, валідність) трохи краще за Дж. Гілфорда, але все ж недостатні.

Е. Торренс розробив 12 тестів, згрупованих у вербальну, образотворчу і звукову батареї. Він вважав за краще не використовувати в назвах своїх методик термін «креативність», позначивши їх як батареї на вербальне, образотворче і словесно-звукове творче мислення. Час виконання кожного субтесту обмежений. Основними показниками за тестом є швидкість, гнучкість, оригінальність і ретельність розробки.

Незважаючи на прагнення психологів протиставити творче мислення репродуктивному, на практиці тести креативності будувалися за тими ж принципами, що й тести інтелекту, тобто були швидкісними методиками із жорстко заданим вмістом. Дослідники вважають, що основний їхній недолік – неврахування мотивації та інших особистісних характеристик індивідів, які є суттєвими аспектами творчих здібностей.

Даних про зв'язок тестів Е. Торренса з критеріями творчих досягнень недостатньо. Дехто вказує на їхню малу прогностичність. Так, дослідження Д. Когана і А. Панкова, в якому порівнювалися результати вимірювання креативності учнів у V і X класах з творчими досягненнями після закінчення школи (відповідно, через 7 років і 2 роки), показало, що коефіцієнти кореляції для п'ятикласників дорівнюють 0, а для X класу – дуже малі й незначні.

Д.Б. Богоявленською був запропонований «метод креативного поля», що дозволяє випробуваному без дії зовнішнього стимулу перейти від здійснення заданої діяльності до теоретичного узагальнення та аналізу заданої ситуації [4].

Принципами «креативного поля» є: 1) відмова від зовнішнього спонукача і запобігання оціночної стимуляції; 2) відсутність «стелі» в дослідженні об'єкта – необмежене поле діяльності; 3) тривалість експерименту.

У межах цього методу було сконструйовано кілька методик, які проходили перевірку на валідність. Автор зазнав значних труднощів в знаходженні зовнішнього критерію. Творча успішність встановлювалася методом експертних оцінок, що мають цілий ряд недоліків. Отримані кореляції експериментальних оцінок інтелектуальної ініціативи із зовнішнім критерієм дуже високі, але суб'єктивність обраного критерію не дозволяє вважати висновки про валідність розроблених методик остаточними. Роботи в цьому напрямку досі тривають.

Діяльність – це життя свідомості, механізм якої зводиться до взаємодії активної свідомості з пасивним несвідомим, тоді як творчість є життя домінуючого несвідомого при взаємодії з пасивною свідомістю.

Для прояву творчих здібностей необхідною є своєрідна обстановка – креативне середовище, що характеризується наступними ознаками: 1) оптимальною мотивацією, що передбачає середній рівень мотивації досягнення (закон Йоркса-Додсона: максимальна продуктивність діяльності можлива лише за підтримки мотивації досягнення на середньому рівні), а також відсутність змагальної мотивації та мотивації соціального схвалення; 2) невимушена обстановка, що характеризується відсутністю загрози і примусу, прийняттям і стимулюванням будь-яких ідей, свободою дій і відсутністю критики.

В процесі створення творчого продукту виділяється ряд обов'язкових стадій: 1) поява нестандартної проблеми і виникнення протиріччя між необхідністю та неможливістю її розв'язання; 2) зародження та оптимізація мотивації до вирішення завдання; 3) дозрівання ідеї в процесі раціонального відбору та накопичення суми знань про проблему; 4) логічний «глухий кут», супроводжуваний обов'язковою фрустрацією емоційно-вольової сфери

особистості; 5) осяяння (інсайт) – інтуїтивне прозріння, що ніби виштовхує потрібну ідею у свідомість; 6) експериментальна перевірка ідеї.

Таким чином, при всьому різноманітті психологічних теорій креативності, існує ряд основоположних ознак творчої діяльності, впливаючи на які можна, тією чи іншою мірою, підвищувати продуктивність творчого мислення та розвивати творчі здібності особистості підлітка.

Якість творчих здібностей визначається тією діяльністю, умовою успішного виконання якої вони є. Виникаючи на основі задатків, творчі здібності школяра-підлітка розвиваються в процесі і під впливом діяльності, яка вимагає від дитини певних здібностей.

На другому етапі дослідження нами була проведена діагностика батьків за допомогою методики «Опитувальник батьківського ставлення» А.Я. Варги, В.В. Століна, також на цьому етапі підлітки відповідали на питання опитувальника «Поведінка батьків і ставлення підлітків до них» (ADOR - скорочено, підлітки про батьків).

Опитувальник батьківського ставлення А.Я. Варги, В.В. Століна

Науковці А.Я. Варга і В.В. Столін розробили інструмент психодіагностики, за допомогою якого можна виявити батьківське ставлення до підлітків, особливості виховання та спілкуванні у сім'ї. Цей опитувальник нараховує 5 діагностичних шкал (таблиця 2.1).

Таблиця 2.1

Діагностичні шкали методики батьківського ставлення

А.Я. Варги, В.В. Століна

№ з/п	Назва шкал	Характеристика шкали
1.	«Прийняття-відхилення»	<p>Шкала відображає емоційність відносин з дитиною. Зміст шкали одного полюса: батьки приймають свою дитину, такою, якою вона є. Симпатія та індивідуальність дитини користується повагою батьків. Вони прагнуть проводити багато часу разом з дитиною, схвалюють її інтереси і плани. На іншому полюсі шкали: батьки сприймають свою дитину поганою, непристосованою, невдахою. Їм здається, що дитина не доб'ється у житті успіху через низький рівень здібностей, розуму, дурних нахилів. Зазвичай, такі батьки відчують до дитини злість, роздратування, образу. Вони не довіряють дитині і не поважають її.</p>
2.	«Кооперація»	<p>Соціально бажаний образ батьківського ставлення. Змістовно ця шкала пояснюється так: батьки зацікавлені у справах і планах дитини, співчують їй. Батьки високо оцінюють інтелектуальні і творчі здібності дитини, відчують почуття гордості за неї. Вони підтримують ініціативу і самостійність дитини, намагаються поводитись з нею на рівних. Батьки довіряють дитині, намагаються враховувати її точку зору в спірних питаннях.</p>
3.	«Симбіоз»	<p>Шкала відображає міжособистісну дистанцію у спілкуванні з дитиною. Високі бали за цією шкалою означають, що батьки прагнуть до симбіотичного зв'язку з дитиною. Змістовно ця тенденція описується так: батьки відчують себе з дитиною єдиним цілим, прагнуть задовольняти усі її потреби, постійно відчують тривогу за</p>

Продовження таблиці 2.1

		дитину, вона здається їм маленькою та беззахисною. Тривожність батьків підвищується, коли дитина починає проявляти незалежність в силу обставин, оскільки з власної волі батьки не нададуть дитині самостійності ніколи.
4.	«Авторитарна гіперсоціалізація»	Ця шкала відображає форму і спрямованість контролю за поведінкою дитини. При високих балах за цією шкалою в батьківському ставленні чітко простежується авторитаризм. Батьки вимагають від дитини повного послуху і
		дисципліни. Вони намагаються в усьому нав'язати свою волю, не в змозі зрозуміти точку зору дитини. За прояв самовілля дитину суворо карають. Батьки слідкують за соціальним досягненням дитини, її індивідуальними можливостями, звичками, інтересами, почуттями.
5.	«Маленький (-а) невдаха» або «Інфантилізація»	Відображає особливості сприйняття і розуміння дитини батьками. Високі показники за цією шкалою свідчать, що в батьківському ставленні є намагання зробити дитину інфантильною, приписати їй особисту і соціальну неспроможність. Батьки сприймають дитину молодшою порівняно з її реальним віком. Інтереси, захоплення, роздуми і почуття дитини здаються їм дитячими і несерйозними. Дитина видається непристосованою, неуспішною, відкритою для зовнішніх поганих впливів. Батьки не довіряють своїй дитині, нарікають на її неуспішність та неумілість. У зв'язку з цим батьки намагаються вберегти дитину від труднощів у житті і жорстко контролюють її дії.

Інструкція для опитуваних: Відповідаючи на наступні питання, покажіть свою згоду або незгоду з ними за допомогою оцінок «так» або «ні».

За кожен відповідь типу «так» випробуваний отримує 1 бал, а за кожен відповідь типу «ні» - 0 балів. Високі бали свідчать про значну розвиненість вищезазначених видів батьківських відносин, а низькі бали - про те, що вони розвинені порівняно слабо. Отримані бали перераховуються у відсотки, які дозволяють побачити який стиль виховання притаманий їх сім'ї та порівняти його з іншими учасниками опитування.

Кожна шкала в цій методиці розрахована на певну кількість запитань, хоча на рівні шкали «прийняття-неприйняття» цих запитань виявилось найбільше, а саме 30. Дана методика аналізує поєднання стилів батьківського спілкування. Всього в опитувальнику 61 запитання.

Опитувальник «Поведінка батьків і ставлення підлітків до них» (ADOR)

Опитувальник «Поведінка батьків і ставлення підлітків до них» (ADOR - скорочено, підлітки про батьків) призначений для вивчення установок, поведінки і методів сімейного виховання так, як це бачать діти в підлітковому віці.

Опитувальник спирається на положення про те, що виховний вплив батьків (так, як його описують діти) можна охарактеризувати за допомогою трьох факторних змінних:

- прийняття - емоційне відкидання;
- психологічний контроль - психологічна автономія;
- прихований контроль - відкритий контроль.

Приділення уваги і позитивне ставлення до дитини незалежно від батьківських очікувань. Емоційне відкидання простежується як негативне ставлення до дитини, відсутність любові і поваги до неї, іноді навіть ворожість. Психологічний контроль має на увазі певний тиск і навмисне керівництво дітьми, як діапазон здійснення виховного впливу.

Опитувальник містить 50 питань, по 3 варіанти відповіді до кожного, які оцінюються від 0 до 2 балів. Таким чином максимальна кількість балів по методиці 100 балів.

Процедура проведення дослідження: Перед початком експерименту підлітків ознайомлюють з метою і завданням дослідження, після чого їм зачитується така інструкція:

«Просимо Вас оцінити, виходячи з власного досвіду, які із зазначених положень найбільш характерні для Ваших батьків. Для цього уважно прочитайте кожне твердження, не пропускаючи жодного з них. Якщо Ви вважаєте, що твердження повністю відповідає виховним принципам вашого батька (або матері), обведіть кружечком цифру «2».

Якщо Ви вважаєте, що це висловлювання лише частково підходить для Вашого батька (або матері), обведіть цифру «1». Якщо ж, на Вашу думку, твердження не відноситься до Вашого батька (або матері), обведіть цифру "0".

Потім підлітку видають реєстраційний бланк для заповнення окремо на кожного з батьків. Принципової різниці між формулюваннями висловлювань немає: по відношенню до матері всі твердження представлені в жіночому роді, а по відношенню до батька - в чоловічому. Причому бланки заповнюються окремо, спочатку, наприклад, заповнюють бланк, в якому відображаються виховні принципи до матері, потім цей бланк здається експериментатору і тільки після цього видається аналогічний бланк, де зазначені положення повинні бути оцінені підлітком вже по відношенню до батька.

Після того як підліток заповнив обидва бланки (на батька і на матір), всі отримані дані зводяться в «оціночний лист» окремо на матір і на батька. Потім по кожному параметру підраховується арифметична сума сирих балів. Далі сирі бали переводяться в стандартизовані відповідно до таблиць. Стандартизовані дані розташовуються від 1 до 5 де нормою є середнє значення 3.

Якщо по параметру вийшло 1-2 бали, то можна говорити, що він слабо виражений, якщо ж 4-5 - то вимірювана якість виражена цілком чітко. Потім

будуються оціночні профілі відносин як до матері, так і до батька, на спеціальному бланку.

В процесі міжнародного наукового співробітництва лабораторії клінічної психології Інституту ім. В. М. Бехтерева з Інститутом психодіагностики (Братислава, Словаччина) цей опитувальник був апробований на підлітках. За результатами діагностики, можна було прослідкувати фактори сімейного виховання, які були приховані як від лікарів, психологів та педагогів, так і від самих батьків.

Після проведення психодіагностичних методик з підлітками та їх батьками, ми проаналізували отриманні результати та показали їх у малюнках та таблицях.

Третій етап був узагальнюючим, на якому ми визначили вплив стилю сімейного виховання на розвиток творчого мислення підлітків.

2.2. Інтерпретація та аналіз результатів дослідження

Інтерпретація результатів першого тесту (віддалених асоціацій С. Медника) здійснювалася за трьома показниками: кількість асоціацій (Рис. 2.1), індекс оригінальності (Рис. 2.2.) та індекс унікальності відповідей (Рис. 2.3). Для додаткової наочності на кожному з графіків відразу зіставлені результати, отримані в першій та другій серіях тесту.

Інтерпретація результатів даного тесту залежить від специфіки вибірки, тому адекватні та надійні висновки про окрему людину можна отримати лише в рамках даної вибірки або схожої з нею.

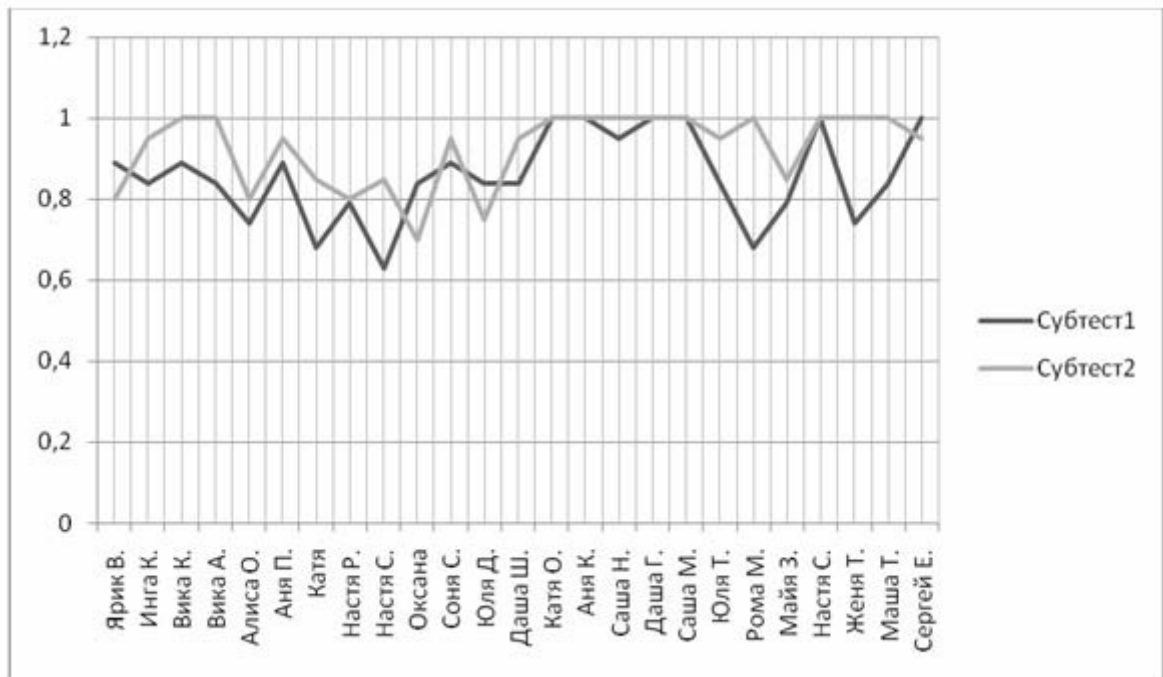


Рис. 2.1. Динаміка показника кількості асоціацій за тестом С. Медника

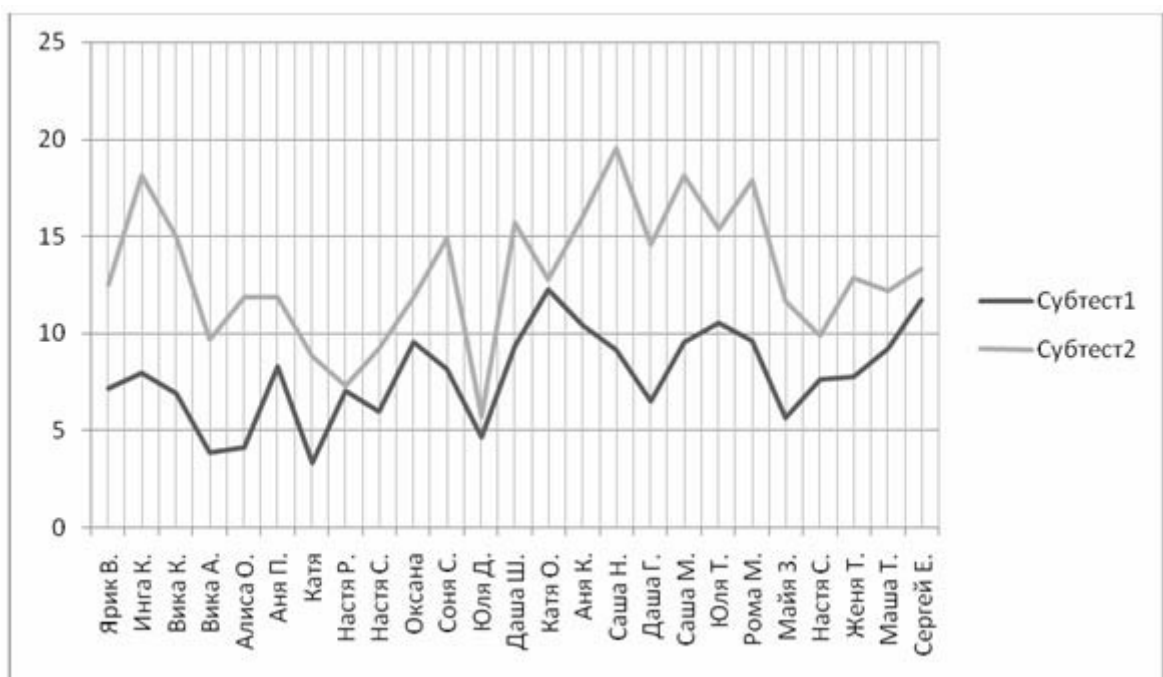


Рис. 2. 2. Динаміка індексу оригінальності за тестом С. Медника

В цілому вже у другій серії тесту ми спостерігаємо високий рівень вербальної креативності підлітків. Лише 6 з 25 респондентів отримали результати нижче середнього.

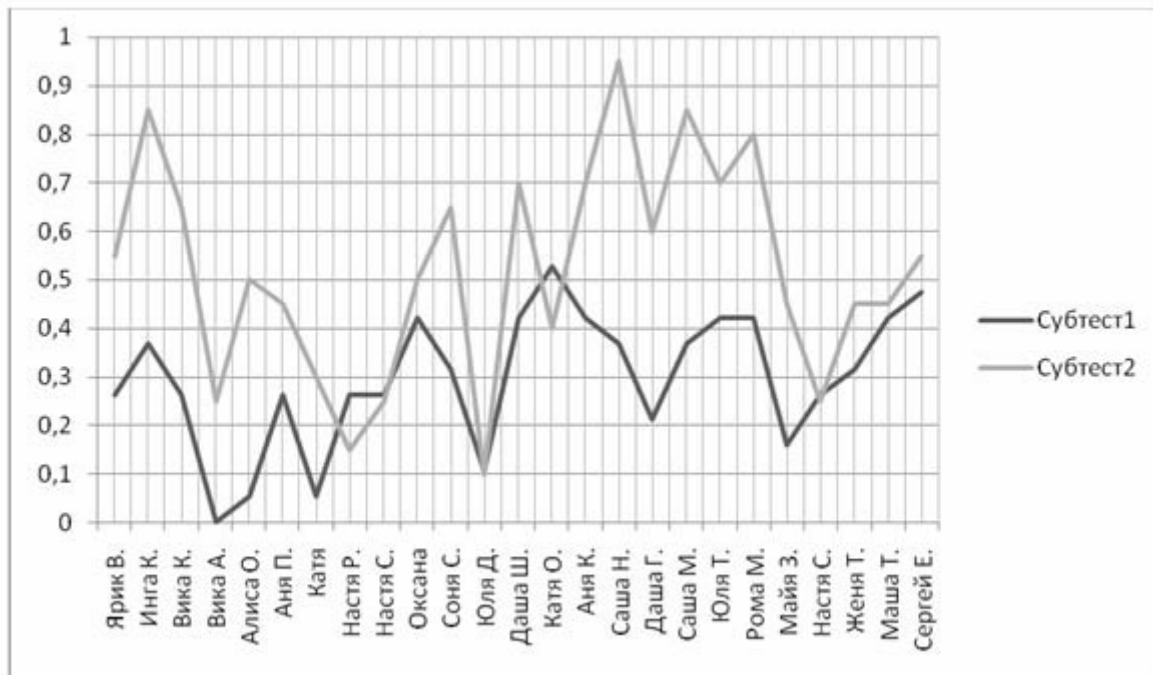


Рис. 2.3. Динаміка індексу унікальності відповідей за тестом С. Медника

Індекс унікальності показує, скільки нових, оригінальних рішень здатен запропонувати респондент в загальній масі виконаних завдань. Їхня кількість відображує, перш за все, ступінь вербальної продуктивності та свідчить про рівень понятійного мислення. Крім того, цей індекс значною мірою корелює з мотивацією досягнення, тобто чим вища кількість відповідей, тим більша й особиста мотивація досягнення піддослідного.

Як нам відомо, серії тесту С. Медника відрізнялися між собою лише установкою на оригінальність. Дивлячись на одержані в результаті всіх підрахунків графіки, бачимо яскраву демонстрацію того, наскільки важливим чинником є мотивація. Переважна більшість респондентів, отримавши у другій серії додаткову спрямованість на оригінальність, змогла значно поліпшити свої результати за всіма показниками.

В свою чергу, другий тест (творчого мислення Е. П. Торренса) дає нам змогу дослідити такі показники як швидкість та гнучкість (Рис. 2.4), оригінальність, ретельність розробки, абстрактність назв та опір замиканню.

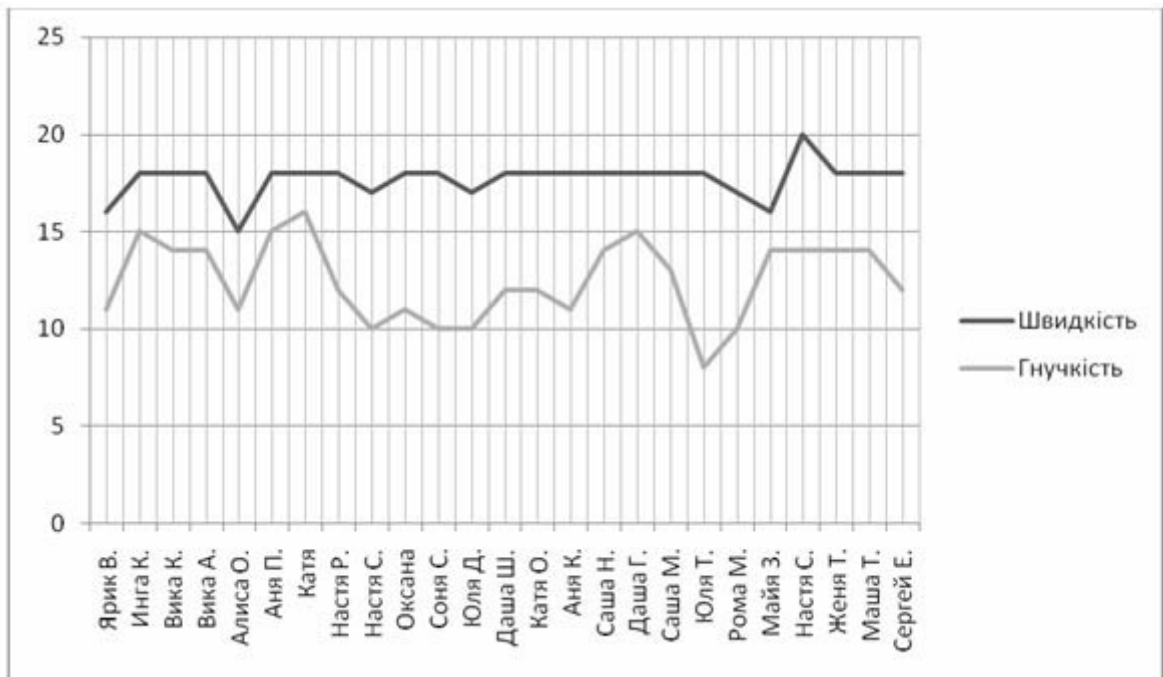


Рис. 2.4. Узагальнені показники швидкості та гнучкості за тестом Е. П. Торренса

Але через громіздкість викладок та їхню невелику показовість для нас саме в цій роботі частину показників ми випустимо з уваги. Натомість докладніше зупинимося на більш цікавому для нас зараз узагальненому показнику образної креативності. Саме цей показник більш стабільно та надійно відображує творчий потенціал особистості, оскільки в його складі враховуються всі перелічені величини, які дає змогу дослідити тест Торренса (швидкість, оригінальність, ретельність розробки, абстрактність назв, опір замиканню).

Як нам вже відомо з теоретичного матеріалу, образна креативність має позитивну кореляцію з вербальною креативністю, але сила зв'язку між ними середня або мала. Тому у однієї й тієї ж людини рівні розвитку вербальної та образної креативності можуть суттєво відрізнятись.

Оскільки тест Торренса проводився вже після тестів вербальної креативності, можемо вважати, що респонденти зберігали отриману раніше установку на оригінальність відповідей. Тому ми спробуємо порівняти

результати другої серії тесту С. Медника з узагальненими показниками образної креативності тесту Е. П. Торренса (Рис. 2.5).

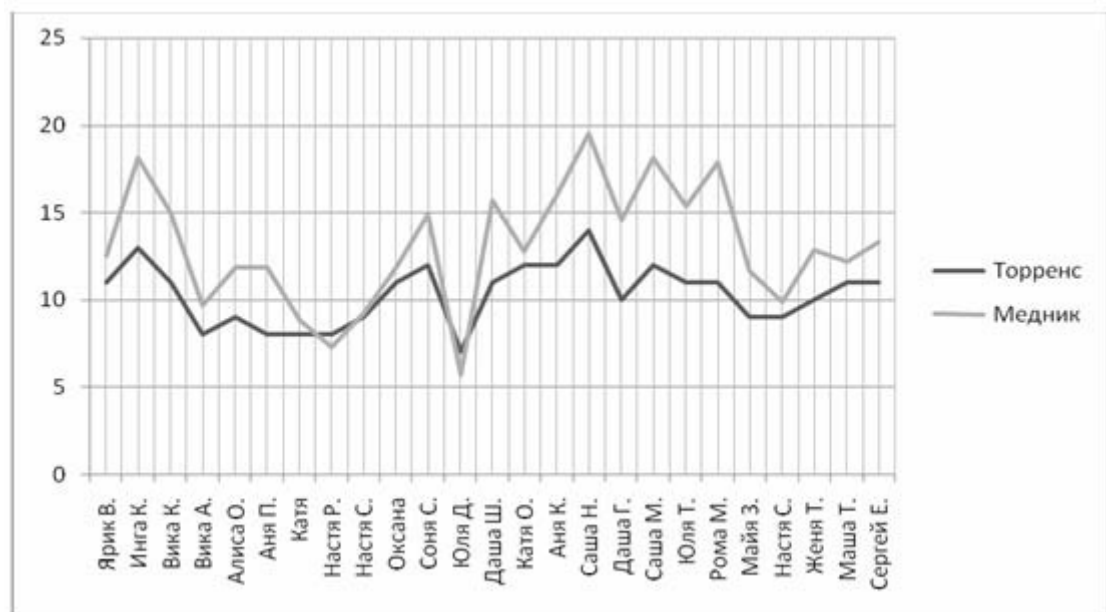


Рис. 2.5. Порівняння показників вербальної та невербальної за тестами С. Медника та Е. П. Торренса

Таким чином, ми бачимо, що результати, отримані за допомогою різних методик, не лише не суперечать один одному, а й підтверджують теорію та зроблені нами висновки. Добре помітно, що респонденти з високою вербальною креативністю отримали також високі результати за узагальненим показником образної креативності, та навпаки.

Обидві методики показали досить високі результати креативності серед досліджуваних підлітків. Це можна пояснити тим, що у вибірку потрапили люди, які добровільно виявили бажання взяти участь у психологічному дослідженні, а значить, заздалегідь налаштовані на саморозвиток і зацікавлені в різнобічній роботі над собою. Саме тому переважна більшість опитаних продемонструвала рівень креативності вище середнього.

Розглянуті методики не тільки не суперечать одна одній, а лише ще раз підтверджують отримані дані.

Цікавим виявився той факт, що хлопчики продемонстрували в середньому більш високі та стабільні результати за всіма тестами. Ми

вважаємо, це можна пояснити більш серйозним, «чоловічим», підходом до вирішення поставлених завдань, кращим вмінням сконцентруватися, а також меншою емоційністю в порівнянні з дівчатками. І це зайвий раз демонструє нам складність структури та багатогранність такого феномену людської психіки як креативність.

Тест-опитувальник батьківського ставлення А. Варги і В. Століна є психодіагностичним інструментом, орієнтованим на вивчення ставлення батьків до власних дітей і особливостей комунікації між ними.

Батьківське ставлення це система різноманітних почуттів і вчинків дорослих людей по відношенню до дітей. З психологічної точки зору батьківське ставлення – це педагогічна соціальна установка по відношенню до дітей, що включає в себе раціональний, емоційний і поведінковий компоненти. Всі вони в тій чи іншій мірі оцінюються за допомогою опитувальника, що становить основу даної методики.

Для демонстрації стилю сімейного виховання який превалює, ми використали Додаток А, де відобразили результати дослідження, таблиця подана нижче у додатках.

У Рис. 2.6. ми вносили усі отримані результати, це дало нам можливість побачити, що в кожній сім'ї окрім домінування одного зі стилів виховання, є поєднання інших видів батьківського ставлення до дітей але в меншій мірі. Це є певним показником того, що в процесі сімейного виховання батьки можуть проявляти декілька типів ставлення до дітей одночасно.

За результатами дослідження було виявлено, що у більшості сімей (52%) переважає тип «Прийняття», це означає емоційне ставлення батьків до дитини. Батьки сприймають свою дитину такою якою вона є, вона їм подобається. Вони її люблять, схвалюють індивідуальні прояви власної дитини, визнають її оригінальність, відчують, симпатизують їй. Батьки схвалюють інтереси і плани дитини, прагнуть цікаво проводити багато часу разом з нею і не жалкують про це.

24% сімей проявляють тип «Кооперація», це вказує на соціально бажаний тип сімейних стосунків. Зміст шкали розкривається так: батьки зацікавлені в планах дитини, намагаються допомогти, співчують їй. Вони високо цінують інтелектуальні та творчі здібності дитини, відчують гордість за неї. Вони задовольняють ініціативу і самостійність дитини. Батьки довіряють дитині, намагаються ставати на її бік у спірних питаннях.

Ще у 10% сімей виявлено тип батьківського ставлення «Авторитарна гіперсоціалізація», це вказує на високий контроль за поведінкою дитини, дотримання нею суворої дисципліни, послуху батьків. Батьки тут рідко звертають увагу на бажання і потреби дитини, бо тільки вони знають, як буде краще. В таких сім'ях, пильно стежать за соціальними досягненнями дитини, її індивідуальними особливостями, звичками, думками, почуттями.

У 7% опитуваних батьків переважає тип «Симбіоз». Такі батьки намагаються використовувати надмірну опіку над дитиною. Не хочуть приймати те, що діти дорослішають і потребують сепарації, їм конче потрібно більше самостійності. Коли діти починають прагнути до самостійності, проявляти незалежність, батьки відчують тривогу і занепокоєння.

Цікавим є те, що у жодного з опитуваних батьків не переважає тип виховання «Маленький невдаха» або «Інфантилізація». Коли батьки ставляться до дітей як до інфантильних, незрілих, приписують їм певну неспроможність на різноманітних рівнях. Цей тип виховання отримав найменшу кількість балів і відсотків відповідно.

Найпоширенішими поєднаннями у дослідженні були такі типи виховання: прийняття і кооперація, прийняття і авторитарна гіперсоціалізація, кооперація і симбіоз, прийняття і симбіоз.

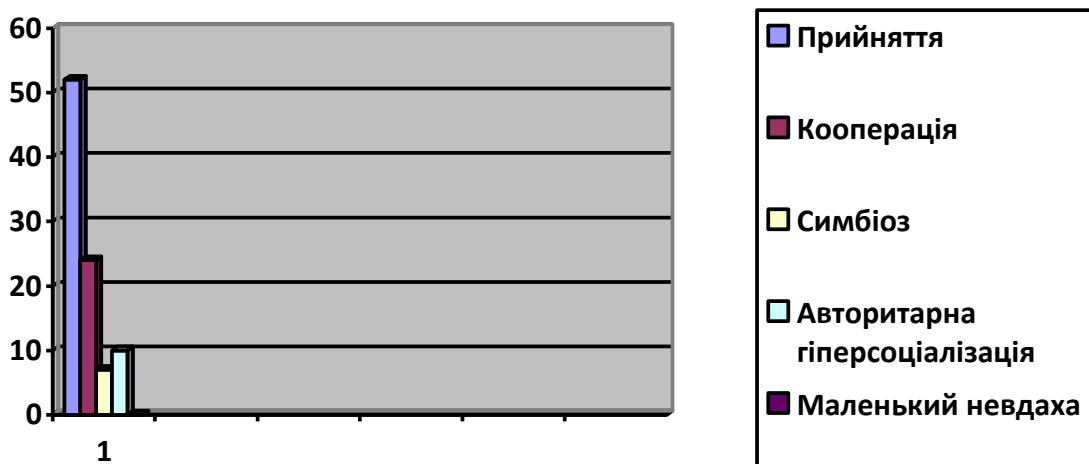


Рис. 2.6. Розподіл стилів сімейного виховання за результатами дослідження батьків за допомогою методики А. Вагри та І. Століна

Спираючись на отримані дані, можна дійти висновку, що у сім'ях, які прийняли участь в опитуванні, переважає прагнення до *соціальної бажаності та кооперації, симбіотичних стосунків з дитиною та підвищеного контролю, вимогливості по відношенню до неї*. У досліджених сім'ях батьки адекватно та з позитивом ставляться до дитини. Тому можна припустити, що більшість досліджуваних дітей почувають себе комфортно, відчувають любов та повагу з боку батьків.

Висновки до 2 розділу

1. Для прояву творчих здібностей необхідно є свосередна обстановка – креативне середовище, що характеризується наступними ознаками: 1) оптимальною мотивацією, що передбачає середній рівень мотивації досягнення (закон Йоркса-Додсона: максимальна продуктивність діяльності можлива лише за підтримки мотивації досягнення на середньому рівні), а також відсутність змагальної мотивації та мотивації соціального схвалення; 2) невимушена обстановка, що характеризується відсутністю загрози і примусу,

прийняттям і стимулюванням будь-яких ідей, свободою дій і відсутністю критики.

2. Таким чином, при всьому різноманітті психологічних теорій креативності, існує ряд основоположних ознак творчої діяльності, впливаючи на які можна, тією чи іншою мірою, підвищувати продуктивність творчого мислення та розвивати творчі здібності особистості підлітка.

3. Якість творчих здібностей визначається тією діяльністю, умовою успішного виконання якої вони є. Виникаючи на основі задатків, творчі здібності школяра-підлітка розвиваються в процесі і під впливом діяльності, яка вимагає від дитини певних здібностей.

4. Ми бачимо, що результати, отримані за допомогою різних методик (С. Медника та Е. П. Торренса) не лише не суперечать один одному, а й підтверджують теорію та зроблені нами теоретичні висновки. Добре помітно, що респонденти з високою вербальною креативністю отримали також високі результати за узагальненим показником образної креативності, та навпаки.

5. Обидві методики показали досить високі результати креативності серед досліджуваних підлітків. Це можна пояснити тим, що у вибірку потрапили люди, які добровільно виявили бажання взяти участь у психологічному дослідженні, а значить, заздалегідь налаштовані на саморозвиток і зацікавлені в різнобічній роботі над собою. Саме тому переважна більшість опитаних продемонструвала рівень креативності вище середнього.

6. За результатами дослідження за допомогою методики А. Варги та І. Століна було виявлено, що у більшості сімей (52%) переважає тип «Прийняття», це означає емоційне ставлення батьків до дитини. Батьки сприймають свою дитину такою якою вона є, вона їм подобається. Вони її люблять, схвалюють індивідуальні прояви власної дитини, визнають її оригінальність, відчують, симпатизують їй. Батьки схвалюють інтереси і плани дитини, прагнуть цікаво проводити багато часу разом з нею і не жалкують про це. 24% сімей проявляють тип «Кооперація», це вказує на

соціально бажаний тип сімейних стосунків. Зміст шкали розкривається так: батьки зацікавлені в планах дитини, намагаються допомогти, співчують їй. Вони високо цінують інтелектуальні та творчі здібності дитини, відчують гордість за неї. Вони задовольняють ініціативу і самостійність дитини. Батьки довіряють дитині, намагаються ставати на її бік у спірних питаннях.

7. Результати співставлення даних, отриманих за всіма методика дохволяє нам зробити висновок, що підлітки, які мають високі показники креативності, а саме: вербальної та образної креативності походять з тих сімей, де основними стилями виховання та взаємодії є «Прийняття» та «Кооперація». Таким чином ми можемо зробити висновок, що наша гіпотеза підтвердилась частково. На нашу думку, такий стиль сімейного виховання як «Авторитарна гіперсоціалізація» взагалі не може впливати позитивно на формування креативності підлітків, але результати дослідження продемонстрували, що він отримав достатньо високий показник 10 %. Це нашо вхує нас на думку, що авторитарні батьки теж можуть впливати на розвиток творчого мислення власних дітей підліткового віку, але ми не можемо знати подальших наслідків такого впливу.

ВИСНОВКИ

1. Взаємозв'язок між різними видами мислення недостатньо вивчений. Проте якщо узагальнити думки багатьох дослідників, терміном «мислення» позначають досить різноманітні процеси.

2. В процесі подальшого дослідження мислення, цікавим є вивчення саме творчого мислення, як одного з найбільш перспективних і цікавих у підлітковому віці.

3. Проблема творчого мислення все ще залишається у полі зору науковців і багато питань ще не є вирішеними. Можливості творчого мислення невичерпні і умови формування порізноmu впливають на здатність людини бути креативною.

4. Як ми бачимо, існує безліч класифікацій чинників, які впливають на процес формування творчого мислення у підлітків. Вплив стилей сімейного виховання, які використовують різні родини є все ж таки основним критерієм формування достатнього або високого рівня творчого мислення підлітка. В залежності від того, що отримує дитина і якими є відносини з батьками формується певний рівень креативності, що ми плануємо дослідити у емпіричному розділі нашого дослідження.

5. Розвиток творчого мислення дитини, а підлітка це важка робота. Іноді підлітки можуть критично ставитись до своїх зусиль і з легкістю здаватись у випадку, якщо вони одразу ж не бачать результат. Батькам необхідно заохочувати творче мислення підлітків, іноді поспівчувати, пояснити, що для того, щоб оволодіти чимось новим, необхідна практика. Маючи завзятість і підтримку від сім'ї, наставництво, кожен підліток зможе реалізувати свій творчий потенціал.

6. Для прояву творчих здібностей необхідною є своєрідна обстановка – креативне середовище, що характеризується наступними ознаками: 1) оптимальною мотивацією, що передбачає середній рівень мотивації

досягнення (закон Йоркса-Додсона: максимальна продуктивність діяльності можлива лише за підтримки мотивації досягнення на середньому рівні), а також відсутність змагальної мотивації та мотивації соціального схвалення; 2) невимушена обстановка, що характеризується відсутністю загрози і примусу, прийняттям і стимулюванням будь-яких ідей, свободою дій і відсутністю критики.

7. Таким чином, при всьому різноманітті психологічних теорій креативності, існує ряд основоположних ознак творчої діяльності, впливаючи на які можна, тією чи іншою мірою, підвищувати продуктивність творчого мислення та розвивати творчі здібності особистості підлітка.

8. Якість творчих здібностей визначається тією діяльністю, умовою успішного виконання якої вони є. Виникаючи на основі задатків, творчі здібності школяра-підлітка розвиваються в процесі і під впливом діяльності, яка вимагає від дитини певних здібностей.

9. Ми бачимо, що результати, отримані за допомогою різних методик (С. Медника та Е. П. Торренса) не лише не суперечать один одному, а й підтверджують теорію та зроблені нами теоретичні висновки. Добре помітно, що респонденти з високою вербальною креативністю отримали також високі результати за узагальненим показником образної креативності, та навпаки.

10. Обидві методики показали досить високі результати креативності серед досліджуваних підлітків. Це можна пояснити тим, що у вибірку потрапили люди, які добровільно виявили бажання взяти участь у психологічному дослідженні, а значить, заздалегідь налаштовані на саморозвиток і зацікавлені в різнобічній роботі над собою. Саме тому переважна більшість опитаних продемонструвала рівень креативності вище середнього.

11. За результатами дослідження за допомогою методики А. Варги та І. Століна було виявлено, що у більшості сімей (52%) переважає тип «Прийняття», це означає емоційне ставлення батьків до дитини. Батьки сприймають свою дитину такою якою вона є, вона їм подобається. Вони її

люблять, схвалюють індивідуальні прояви власної дитини, визнають її оригінальність, відчують, симпатизують їй. Батьки схвалюють інтереси і плани дитини, прагнуть цікаво проводити багато часу разом з нею і не жалкують про це. 24% сімей проявляють тип «Кооперація», це вказує на соціально бажаний тип сімейних стосунків. Зміст шкали розкривається так: батьки зацікавлені в планах дитини, намагаються допомогти, співчують їй. Вони високо цінують інтелектуальні та творчі здібності дитини, відчують гордість за неї. Вони задовольняють ініціативу і самостійність дитини. Батьки довіряють дитині, намагаються ставати на її бік у спірних питаннях.

12. Результати співпавлення даних, отриманих за всіма методика дохволяє нам зробити висновок, що підлітки, які мають високі показники креативності, а саме: вербальної та образної креативності походять з тих сімей, де основними стилями виховання та взаємодії є «Прийняття» та «Кооперація». Таким чином ми можемо зробити висновок, що наша гіпотеза підтвердилась частково. На нашу думку, такий стиль сімейного виховання як «Авторитарна гіперсоціалізація» взагалі не може впливати позитивно на формування креативності підлітків, але результати дослідження продемонстрували, що він отримав достатньо високий показник 10 %. Це нашо вхує нас на думку, що авторитарні батьки теж можуть впливати на розвиток творчого мислення власних дітей підліткового віку, але ми не можемо знати подальших наслідків такого впливу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания / Б.Г. Ананьев. СПб.: Питер, 2001. 272 с.
2. Арутюнянц Э. Педагогический потенциал семьи и проблема социального инфантилизма молодежи / Э. Арутюнянц // *Отец в современной семье*. Вильнюс, 1988. С. 26-33.
3. Бондарчук О.І. Психологія сім'ї / О.І. Бондарчук. К. : МАУП, 2001. 96 с.
4. Богоявленская Д.Б. / Психология творческих способностей: *Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений*. М.: Изд. центр «Академия», 2002. 320 с.
5. Брунер Д. Розповідне і парадигматичне мислення // *Теорія установки і актуальні проблеми психології: статті* // Д. Брунер. Тбілісі, 1990. С. 40–60.
6. Варга А.Я. Системная семейная психотерапия. Краткий лекционный курс. СПб.: Речь, 2001. 144 с.
7. Варій М.Й. Загальна психологія: *Підручник для студентів психол. і педагог. Спеціальностей*. 2-ге вид., випр.. і доп. К.: Центр учбової літератури, 2007. – 968 с.
8. Вертгеймер М. Продуктивне мислення / М.Вертгеймер. М.: Прогрес, 1987. 336 с.
9. Вишнякова Н.В. Креативная психодиагностика: монография / Н.В. Вишнякова. Минск, 1995. 240 с. Л.
10. Вишнякова В.Ф. / Креативная психология. Психология творческого обучения. Минск: «Совр.слово», 1995. 328с.
11. Воронин А.Н. / Диагностика невербальной креативности (краткий вариант теста Торренса) / *Психологическое обозрение*, 1995, №1.

12. Воронин А.Н. / Методы психологической диагностики. М.: Издательство РАН, 1994. 181с.
13. Галкина Т.В., Алексеева Л. Г. / Диагностика и развитие креативности / *Сборник научных трудов «Развитие и диагностика способностей.»* под ред. В. Н. Дружинина. М.: Наука, 1991.
14. Гальперин П.Я. Введення в психологію: навчальний посібник для ВНЗ / П. Я. Гальперин. М.: Університет, 1999. 332 с.
15. Гилфорд Дж., Три стороны интеллекта / Сборник «Психология мышления» под редакцией А. М. Матюшкина. М.: Прогресс, 1965. 534с.
16. Глотова Г.А. / Творческая одаренность личности: *Проблемы и методы исследования: Учебное пособие.* Екатеринбург: УрГУ, 1992. 128с.
17. Дорфман Л.Я., Ковалева Г.В. / Основные направления исследований креативности в науке и искусстве / *Вопросы психологии*, 1999, №2.
18. Дружинин, В.Н. Психология общих способностей / В.Н. Дружинин. 3-е изд. СПб. : Питер, 2007. 358 с.
19. Дружинин В.Н. / Психология общих способностей. СПб.: Издательство «Питер», 1999. 368с.
20. Захаров А.И. Дневные и ночные страхи у детей. СПб.: Речь, 2005. 320 с.
21. Зиганов М.А. Родители и школа: как обеспечить качество образования и чувство комфорта / М. А. Зиганов // *Народное образование.* 2007. № 2. С. 128 – 133.
22. Ерніязова В. Стиль сімейного виховання і майбутнє дитини / В. Ерніязова // *Педагогіка і психологія професійної освіти.* №3. 2002. С. 224-228.
23. Ермолаева-Томина Л.Б. Опыт экспериментального изучения творческих способностей // *Вопросы психологии.* 1977. №4. С. 74-84.
24. Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности / Е.П. Ильин. СПб.: Питер, 2009. 448 с. (Серия: «Мастера психологии»).

25. Келер В. Дослідження інтелекту людиноподібних мавп / В. Келер // Основні напрями психології в класичних працях. *Геітальт-психологія*. М., 1998. С. 256–357 с.
26. Кузьмишина Т.Л., Амелина Е.С., Пермякова А.А., Хохлова Е.А. Стили семейного воспитания: отечественная и зарубежная классификация // *Современная зарубежная психология*. 2014. №1. С. 16-26.
27. Кыштымова И. М. / Креативность: содержание, развитие, диагностика. Иркутск: ВПО Синтез, 2002. 312с.
28. Лаврик О.В. Семья как фактор развития способностей детей // Психология способностей: современное состояние и перспективы исследований: материалы науч.конф., посвященной памяти В.Н. Дружинина, 19-20 сентября 2005 г. М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2005. С. 300-304.
29. Ладыгина-Котс Н.Н. Передумови людського мислення / Н. Н. Ладыгина-Котс. М.: Наука, 1965. – 80 с.
30. Ландау Э. Одаренность требует мужества/ Э. Ландау. М.: АСАДЕМА, 2002. 144 с.
31. Линдсей Г. Творче і критичне мислення / Г. Линдсей, До. С. Халл, Р. Ф. Томпсон // *Хрестоматія по загальній психології: психологія мислення статті*. М., 1981. С. 319–328.
32. Личко А.Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков / А.Е. Личко. Л. : Медицина, 1983. 168 с.
33. Леонтьев А.Н. Діяльність. Свідомість. Особа / А. Н. Леонтьев. М.: Сене, 2005. 352 с.
34. Лук А.Н. / Психология творчества. М.: Просвещение, 1978. 127с.
35. Матюшкин А.М. / Концепция творческой одаренности / *Вопросы психологии*, 1989, №6.
36. Макаренко А. Загальні умови сімейного виховання. Твори у 7-и т. – Т. 4.

37. Міщиха Л.П. Творчий потенціал особистості у період пізньої дорослості: монографія, Івано-Франківськ: Місто НВ, 2014. 400 с.
38. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка : навч. посіб. / Н. Є. Мойсеюк. 4-те вид. допов. К. : Кондор, 2007. 656 с.
39. Моляко В.А. Творча конструкторологія (пролегомени) / В. А. Моляко. Освіта України, 2007. 388 с.
40. М'ясоїд П.А. Загальна психологія. К.: Вища школа, 1998. 479 с.
41. Немов Р.С. Психологія : Учеб. для студентов высш. пед. учеб. заведений: В 2 кн. М. : Просвещение ; М. : ВЛАДОС, 1994. 572.
42. Нисбетт Р. Культура і системи мислення: порівняння холістичного і аналітичного пізнання / Р. Нисбетт, До. Пенг, І. Чой, А. Норензаян // *Психологічний журнал*. 2011. № 1. С. 55–86.
43. Основные современные концепции творчества и одаренности / под ред. Д. Б. Богоявленской. М., 2007. 290 с.
44. Психологія / За ред. Ю.Л. Трофімова. К.: Либідь, 2001. 558 с.
45. Павлов І. П. Обрані праці / І. П. Павлов. М.: Учпедгиз, 1954. 418 с.
46. Пономарев Я.А. Психологія творчества / Я.А. Пономарев. М.: Наука, 1988. 303 с.
47. Роджерс Н. Творчество как усиление себя // *Вопросы психологии*. 1990. № 1. С.164-168.
48. Роджерс Н. Фасилитация творчества / Н. Роджерс // *Вопросы психологии*. 2007. № 6. С. 64-73.
49. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. СПб.: Питер, 2003. 720с. (Серия «Мастера психологии»).
50. Пономарев Я.А. / Психологія творчества и педагогика. М.: Педагогика, 1976. 280с.
51. Попова Л.В. Современные подходы к определению того, что такое одаренность / Школа здоровья, 1995, №1.
52. Семья в психологической консультации / Под ред. В.В. Столина, А.А. Бодалева. М.: «Педагогика», 1989. 134 с.

53. Солдатова Е. Л. Креативность в структуре личности (на примере развития креативности в подростковом возрасте). Дис. канд. псих. наук. М., 1996.
54. Столяренко Л.Д. Основы психологии: практикум / Л.Д. Столяренко. – М.: Феникс, 2001. 704 с.
55. Сухомлинський В.О. Родина в серці. / В.О. Сухомлинський. М. : Молодая гвардия, 1978. 175 с.
56. Теплов Б. М. Обрані праці: в 2-х т. / Б. М. Теплов. М.: Педагогіка, 1985. Т. 1. 328 с.
57. Типы неправильного воспитания по В.Гарбузову, А.Захарову, Д.Исаеву // *Интернет ресурс*: http://premiergim.kiev.ua/1328003208_2robota.html
58. Тихомиров О.Д. Психологія мислення: навчальний посібник / О. Д. Тихомиров. М.: Видавництво Московського університету, 1984. 272 с.
59. Торшина К.А. Современные исследования проблемы креативности в зарубежной психологии / *Вопросы психологии*, 1998, №4.
60. Туник Е.Е. Диагностика креативности. Тест Е. Торренса: Методическое руководство. СПб.: «ИМАТОН», 1998. 171с.
61. Туник Е. Е. Лучшие тесты на креативность. Диагностика творческого мышления. СПб.: «Питер», 2013. 320с.
62. Узнадзе Д.Н. Психологія установки / Д. Н. Узнадзе. СПб.: Пітер, 2001. 416 с.
63. Шабельников В.К. Социально-психологические основания анализа жизнедеятельности семьи как детерминирующей системы развития личности / В.К. Шабельников // *Семейная психология и семейная терапия*. 2007. № 4. С. 93–104
64. Холковська, Н.О. Віняр «Креативність як предмет науково-педагогічних досліджень» // *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: педагогіка і психологія, випуск 48, 2016.

65. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. СПб.: Питер, 2003. 608 с. (Серия «Мастера психологии»).
66. Халперн Д. Психологія критичного мислення / Д. Халперн. СПб.: Пітер, 2000. 512 с.
67. Хьямяляйнен Ю. Воспитание родителей: Концепции, направления и перспективы: Пер.с фин. М., 1993. 112 с.
68. Хеллер К. Лонгитюдное исследование одаренности / К. Хеллер, К. Перлет, В.Сиервальд // *Вопросы психологии*. 1991. - № 2. С. 120-127.
69. Хесс Р. Счастливые родители одаренных детей / общая реакция Г.В. Бурменской и В.М. Слущкого. М.: Просвещение, 2001. С. 15-146.
70. Ярошевський М. Г. Психологія творчості і творчість в психології / М. Г. Ярошевський // *Питання психології*. 1985. № 6. С. 14–16.
71. Torrance Test Creative Thinking. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.creashock.be/CREASHOCK/media/DOWNLOADS/Torrance%20Test%20of%20Creative%20Thinking%20Creativiteitstest%20TTCT.pdf>

ДОДАТОК А

Ім'я	Кіл-сть асоціацій	Унікальність відповідей	Оригінальність
Микита С.	8	7	0
Марія В.	18	9	5
Тимофій Б.	13	7	0
Микита К.	20	8	0
Олександра Є.	20	8	0
Дарина Ш.	12	6	0
Микита А.	3	3	0
Іван С.	2	3	0
Захар Т.	19	8	0
Арсеній С.	13	8	0
Ілона О.	18	6	0
Дмитро С.	10	6	0
Ростислав Є.	21	8	0
Кирило К.	9	7	0
Тимур І.	12	8	0
Тимур С.	5	3	0
Георгій Т.	4	3	0

Артур З.	6	3	0
Андрій П.	4	3	0
Кирило К.	6	3	0
Данило Є.	1	3	0
Артем Т.	3	3	0
Євгеній О.	12	7	0
Антон П.	10	8	0
Олег Д.	10	8	0

ДОДАТОК Б

Результати тестування за опитувальником батьківського ставлення

А. Я. Варги та В. В. Століна (у відсотках)

Сім'я	Шкала									
	I		II		III		IV		V	
	бал	в	бал	в	бал	в	бал	в	бал	в
№ 1	19	38	5	10	1	2	2	4	1	2
№ 2	33	56,9	7	14	5	10	3	6	1	2
№ 3	32	64	6	12	3	6	6	12	1	2
№ 4	17	34	4	8	4	8	4	8	2	4
№ 5	31	62	6	12	5	10	4	8	1	2
№ 5	14	28	4	8	3	6	3	6	1	2
№ 6	16	32	7	14	6	12	4	8	2	4
№ 7	20	40	4	8	1	2	1	2	1	2
№ 8	32	64	5	10	3	6	2	4	1	2
№ 9	18	36	4	8	4	8	1	2	1	2
№ 10	21	42	4	8	2	4	3	6	1	2
№ 11	19	38	6	12	5	10	5	10	2	4
№ 12	33	56,9	7	14	4	8	3	6	2	4
№ 13	30	60	6	12	5	10	3	6	1	2

№ 14	18	36	7	14	5	10	6	12	2	4
№ 15	20	40	5	10	4	8	5	10	1	2
№ 16	14	28	6	12	4	8	5	10	2	4
№ 17	32	64	6	12	4	8	2	4	0	0
№ 18	30	60	6	12	5	10	3	6	1	2
№ 19	18	36	7	14	3	6	6	12	1	2
№ 20	33	56,9	7	14	4	8	3	6	2	4
№ 21	20	40	5	10	3	6	3	6	0	0
№ 22	22	44	3	6	5	10	4	8	1	2
№ 23	23	46	4	8	2	4	3	6	1	2
№ 24	32	64	5	10	3	6	2	4	1	2
№ 25	17	34	6	12	4	8	5	10	2	4

Примітка: № 1 – прийняття-відштовхування; № 2 – кооперація; № 3 – симбіоз;
 № 4 – гіперсоціалізація; № 5 – маленький невдаха.